

132210

LELKEK TALÁLKOZÁSA

(GIUSEPPE CASSONE LEVELEZÉSE)

ÍRTA:

JANKOVICS MARCELL

KÜLÖNLENYOMAT

A „KOSZORÚ“ A PETŐFI TÁRSASÁG KÖZLÖNYE

1942. ÉVI JUNIUSI SZÁMÁBÓL.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

132210

R2

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
Növedeknapló
1942. év 19166 sz.

R
1965

Felelős kiadó: Jankovics Marcell.

Budapesti Hírlapnyomda és Kiadó R.-T. — Felelős: Nedeczky László.

Leveleket olvastam. Harminckét éve porlad a költő, *Giuseppe Cassone*,* Petőfi fordítója, aki a messze, izzó Sziciliában izzó szívvel írta ezt az 540 levelet és levelezőlapot, a magyar Margitnak, akit sohasem látott színről-színre. A címzett, Hirsch Margit pedig 1941 júliusában költözött el e siralomvölgyből. A mindenkor becsületes tanácsadót, legszigorúbb bírámát, — lelkiismeretemet kérdeztem meg, szabad-e ezeket a leveleket olvasnom? nem nekem írták és nem a címezett adta kezembe. Megnyugszom: olvashatom. A címzett ereklyeként megőrizte a költő minden írását, még a tollakat is, melyekkel Cassone írt. A címzett e sok száz levelet megszámoztta, kelet szerint sorba rakta, — még egy-egy száradt déli szirmot sem ejtett ki hajtásukból. Utolsó földi üzenetében azzal adta vissza e leveleket Itáliának, honnét e gondolatok és szeretettel teljes érzések a magyar föld felé indultak, hogy ott írók vagy tudósok foglalkozzanak e gondolatokkal, melyek e sárguló lapokon egykoron égtek és melegítettek.

— És olvastam... Hogyha író csapongó képzelete teremtette volna azt a regényt, amelyet e levelek jelentenek, nem hinnénk a képzeletnek. A *ma* realista olvasói mosolyogva mondanák:

* *Giuseppe Cassone* fordításai külön kötetekben: *Sogno incantato* (Petőfi: Tündéralom), Assisi, 1874. — *Foglie di Cipresso* (Petőfi: Cipruslombok), Noto, 1881. — *Il fiero Stefano* (Petőfi: Szilaj Pista), Noto, 1887. — *L'Apostolo* (Petőfi: Az Apostol), Helfy Ignác előszavával, Róma, 1886. — *Nuvole — Il Pazzo* (Petőfi: Felhők. — Az örült), Noto, 1891. — *Perle d'amore* (Petőfi: Szerelem gyöngyei), Noto, 1903. — *Intermezzo lirico* (Heine: Buch der Lieder), Noto, 1871. — *Dal Romanzero* (Heine: Romanzero), Noto, 1877. — *Il Trombettiere di Säckingen* (J. Viktor Scheffel: Trompeter von Säckingen), Noto, 1904. — *Odi e sonetti* (August v. Platen), Noto, 1904. — *Fiori stranieri* (Heine, Platen, Scheffel, Puskin, Musset, Petőfi), Noto, 1904. — *Eugenio Anieghin* (Puskin), Noto, 1906. — *Giovanni Veroe* (Petőfi: János vitéz), Budapest, Franklin Társulat, 1908.

Cassone személyére vonatkozó némely cikkek vagy könyvek, melyek Petőfi-fordításaival kapcsolatosak: *Körösi Sándor*: Petőfi Dante nyelvén (János vitéz olaszul), Budapesti Hírlap, 1908 március, 15. sz. Tárca. — *Hangay Sándor*: Petőfi Itáliában. Alkotmány, 1909 október 9. sz. — *Palóczy L.*: Petőfi im Ausland. Neues Pester Journal. A Petőfi-ház megnyitására. — *Dr. Erődi Béla*: Emlékbeszéde 1910 szept. 8-án. Megjelent magyarul a Budapesti Szemlében, mondotta a szerző a Kisfaludy Társaság ülésén. Olaszul (Hirsch Margit fordításában): *In memoria di Giuseppe Cassone*. Noto, 1911. — *Avv Gennaro Romano*: Giuseppe Cassone. Noto, 1911. — *Cassone meghalt*. Nekrológ. Magyar Hírlap, 1910 augusztus 2. — *Nekrológok: Aretusa*, 1910 augusztus 14. — *L'Azione*, Catania. 1910 augusztus 9.

ilyesmi lehetetlenség. Hogyha Jókai hallott volna ilyesmiről, elejtette volna a regénytémát, mert ő maga sem hitt volna a képzelet ily merész szárnyalásában. Mióta olvastam e szépszavú írásokat, elhiszem, hogy rajongó, lángoló szerelem forrhat ki két emberi teremtés között is, akik *sohasem látták egymást*.

A férfiú, aki e leveleket 1906 október 12-én kezdi írni, 1843-ban született a sicíliai Notóban. 17 éves korában, mikor Garibaldi kiköt Marsalában, siet garibaldistának, mert egységes Itáliáról és szabadságról álmodik. Édesapja aggódik érte. Élő fiút akar nevelni a fiatal Itáliának és nem halott hőst adományozni. Csellel elfogatja fiát és elzárja a világ elől, míg az a híres „marsalai ezer“ északabbra nem vonult. A fiú élete mégis katonai egyenruhában törik ketté. Piemontban hadgyakorlaton napszúrás éri. Megbénul, megsüketül, szeme elgyöngül. Egész életére szobájához láncolt beteg nyomorék. 63 éves, mikor első sorait írja a magyar leányhoz Budapestre. A leány fényképére írt jegyzetből tudjuk, hogy 1879-ben született. Az arckép szerint szépséges fiatal teremtés, okos szemekkel, nemes homlokkal. Szép arcvonásainál is szebb lehetett lelke, mert mint Cassone leveleiből megtudjuk, csodálatos vigasztaló erőt, valósággal az élet és élniakarás szuggesztíóját sugározta a sicíliai messzeségbe is. Ez a két ember, aki sohasem látta egymást, majdnem négy esztendeig és alig egy-két napi időközzel írja egymásnak a leveleket. Írja azzal a közvetlenséggel, mely egyébként csak két teremtés között képzelhető, akik az életben legalább egyszer megszorították egymás kezét és a búcsúzásnál epekedve néztek egymás után. Írják egymásnak a leveleket azzal a rajongó szent szenvedéllyel, mintha nem volna közöttük az adriai tenger és az Apennin hegylánc egész hossza, — de nemcsak a tér, hanem maga az idő is, mert hiszen a férfiú kerek 36 évvel öregebb. Írják biztossággal, mintha nem volna közöttük a szenvedő férfiú négy évtizedes betegsége és a fiatal leány virító egészsége. A nő leveleiből csak egy-kettőt ismerünk, de a férfiú leveleiből tudjuk, hogy kedves, szép, értékes írások lehettek, mert e levelek várása és olvasása lett a férfinak nemcsak kedves öröme, hanem jóformán egyedüli életcélja.

Margit írta az első levelet Budapestről Notóba.

A kis levélkötegek az előzményből csak keveset árulnak el. *Giuseppe Cassone* már pár évtizede fordítja Petőfit. A budapesti „Fiumei Otthon“ 1905 március 15-ére levelezőlapon kiadja a

Talpra magyar-t Cassone fordításában. Margit egyik barátnőjének érkezik ilyen lap. Az olasz nyelvtanulmányokat folytató fiatal leányt annyira megkapja a *Canto nazionale* — a Nemzeti dal — fordítása, hogy 1906 októberében meleg levelet ír olasz nyelven a költőnek Siciliába. Cassone kedvesen felel (1906 okt. 12-én): „Nem tudom, kicsoda lehet? hozzám írt levele sejteti velem, hogy fiatal, tanult, rajongásig lelkesedő intellektuel teremtés. Szívből köszönöm, hogy nekem írt. Hogyan cselekedte, hogy nekem az én anyanyelvemen magasröptű levelet küld, amilyent — tudj' Isten, hány olasz hölgy — nem tudott volna megírni... Sietve megküldöm néhány fordításomat nemzeti költőjük verseiből, a Cipruslombokat, — a Szerelem gyöngyeit, — az Apostolt...

— Ki adhatott rólam adatokat? Talán Zambra tanár vagy Erődi, talán Radó? — Mindannyian kedves jó barátaim.

— Én hosszú, hosszú évek óta végtelenül szerencsétlen életet élek és nincs más reményem, mint hogy megvált a halál. Epekedem a Vég után.

— Én így egymagamban megtanultam a magyart és lefordítottam Petőfi összes lírai költeményeit (e fordítások nagy része még kiadatlan). Fordítottam pedig vígaszul rettenetes szenvedéseim között. Vannak fivéreim és nővéreim, — de *egyedül* vagyok es inkább tőlem távol élőkkel élek — levelezéssel, mint a szomszédságomban élőkkel. Így keresem az őszinte, szeretetteljes barátságot, hogy gyámolítsa lelkemet és feledtesse szomorú magánosságomat...

— Bocsássa meg rossz írásomat, de nem ülhetek íróasztalomhoz. Viszás helyzetben, fekvőzsöllémre terülve kell írnom... *Suo affettuoso amico Giuseppe Cassone.*“

Ebből az első levélből tudjuk, hogy Cassone béna, beteg ember, kit nyomorúsága a szobához láncol évtizedek óta. Ezért, mert fizikailag nem bír kiszabadulni környezetéből, levelek segítségével menekül a távolba, az ónos millieuból, kicsinyes körülmények közül.

Ebből a levélből fejlődik a két ember között csodás lelki megértés, kölcsönös bámulat és valami emberfeletti szerelem. Sohasem találkoztak, de Cassone jelszava levelein és azon is, melyet halála előtt két nappal írt: NUNC USQUE ET ULTRA. Most. Mindvégig. Azontúl is...

Aki e leveleket olvasgatja, megérti a két lélek csodás találkozását. Próbáljuk meg először is megformálni e levelekből Cassone egyéniségét...

Cassone egyénisége.

A vágyakozást, hogy szobabörtönéből legalább gondolatait küldhesse messze földre, megmagyarázza Margitnak. Mikor Cassone állapota súlyosodik, Margit szeretne érdeklődni a költő orvos-öccsénél és szeretne nővéreinek is „sok szépet“ mondani, hogy csak jól gondozzák a beteget. Erre válaszol Cassone 1907 május elején és bevallja, hogy öccse, az orvos, nem válaszol levelekre, mert egész nap betegeinél jár és éjjelenként számtalanszor fölverik. „Köszönöm, hogy ilyen jóságos irántam, de nővéreim, akik pedig egyébként imádnak engem, akik mindent megtesznek értem, ami csak emberileg lehetséges, Önt meg nem értenék. Ez rejtélynek látszik, — mégis így van. Két hugom elég művelt. Ők nem élnek nálam. Egyik férjnél van. Két gyermeke leköti. A másik, öcsém, az orvos háztartásában él, mióta ennek imádott, fiatal feleségét a halál elragadta. Másik két nővérem — a *nénéim*, nagy szerencsétlenségemre velem laknak. Nincs éppen semmi műveltségük, bizony nincs szegényeknek, hibájukon kívül. Mert abban az időben, melybe beleszülettek, az ily társadalombeli leányoknak a *katekizmuson kívül* mást nem is tanítottak. Most megérti, miért írtam egyik legelső levelemben, vannak fivéreim és nővéreim — és mégis egyedül vagyok. Az én dérék nővéreim — akárhogy imádnak is, arról mit sem tudnak, mi megy végbe az én lelkemben...“

Az 1907 július 3-i levélben kesernyés humorral írja le ott-hona sívárságát is: „Képzeld el a végtelenül szerény vagy 25 négyszögméternyi szobát, mely az összevisszaság raktára. Így kell mondanom, mert már az a kényszerűség, hogy ebben a szobában kell tartózkodnom, és pedig állandóan, hozza magával, hogy itt áll az ágyam, — heverő nyoszolyám, íróasztalom, két könyvespolcom, meg régi bútordarabok, amikben nincs ízlés, mint két otromba diófaszekrény és a fiókos szekrény. Ezekbe raktározzák nemcsak az én köntösömet, hanem nagyrészt nővéreim ruháit is, akik — nemde, furcsa — az én szobámban tartogatják varrógépüket és kalapskatulyáikat is. Mert — nekem, magamnak semmim sincsen. Úgy kezelnek, mint a család *fiacskáját*... Az én akaratom nem számít, — még saját dolgaimban sem.

Nővéreimben meg van az a bizonyos önfejlés, hogy sohasem akartak otthonunkban semmit sem változtatni. Ez onnan ered, hogy valóságos vallásos áhitattal becsülnek meg mindent, amit áldott szüleink hagytak hátra...“

Ebben a szeretetteljes környezetben, melyben a szeretet szinte rabtartó formában nyilvánul, többször kitör a szárnyszegettség keserősége, melyet egyre fokoz a szobafogság ónossága. 1908 okt. 7-én Oxfordba panaszkodik Margitnak: „Ha tudnád, mily ellentétben áll az én akaratommal minden, ami bennem és körülöttem van! Ha tudnád, hogy testi fájdalmaimon kívül, melyek gyakran még azt sem engedik, hogy egy negyedóránál tovább ülhessek, — melyeket senkisem tud enyhíteni — mondom Neked, mennyi okom van morális szenvedésekre. Ezeket nem is önnönlelkem búbánata váltja ki, hanem mások lelkiismeretlensége. Te, édes, legalább némi időre messze mehettél otthonodtól. És én — jaj nekem! Még saját otthonom lépcsőjén sem bírok letámolyogni és itt vagyok, — itt maradok életem utolsó napjáig. arra ítélték, hogy ne mozduljak és ne számítsak többé; — akaratom ne teljesülhessen. hogy úgy kezeljenek, mint a kisdedet, mint valami tárgyat... Hiábavaló minden erős akarat és önuralom... Én nem tudok innen megszökni. Engem itt senki meg nem ért és senki sem mélyed el odáig, hogy megértse lelkem kinszenvedését — és ezért mindenki anélkül, hogy ennek tudátára ébredne, egyebet sem tesz, mint ellenkezik velem, — ugyanakkor, mikor végtelen szeretettel akar kezelni...“

Ebbe a sivár környezetbe toppan be a csodatévő levélkévei Margit szelleme. Majd a leány arcképe és — egyenesen Cassome kérelmére — Margit helyes kis képmása három éves korából. A költő 1906 okt. 24-én már azt írja: „Szinte úgy tűnik, már nem is vagyok egyedül. Nézegetem kedves képmását és beszélgetek a képekkel, mintha Ön valóságban itt volna előttem... Arcképét üveg alá tettem íróasztalomon... Byron, Musset, Heine, Puskin és Petőfi, — az én legkedvesebb költőim mellé...“

Margit arcképe Cassonet szonettre ihleti. Kiadatlan vers. Alljon itt olasz szövege és hevenyészett fordításom:

Alla Signorina Margherita.

*Io guardo la tua effigie, o Margherita,
E in un dolce pensier rimane assorta
La mesta anima mia; parmi che in vita*

*T'abbia altra volta, almen nei sogni scorta.
 Quel terso specchio, la tua fronte porta
 Fulgente l'ideal che t'arde e incita, —
 E la santa bontà che altrui conforta
 Nella sembianza tua tutta è scolpita
 Del Ver, del' Bello, d'Ogni cosa eletta, —
 Per fermo esser Tu devi innamorata,
 De l'inclita Ungheria figlia diletta,
 Io la tua effigie guardo, e'l mio cuor dice:
 Questa gentil di tanti pregi ornata
 Possa tutta la vita esser felice!*

8. XII. 1906.

G. Cassone.

Szabad fordításban:

Ah, Margit, nézem-nézem képedet.
 S forr bús lelkebben édes gondolat:
 Találkozám már valahol Veled,
 És élve, vagy álmomban láttalak...
 A fénytükörben homlokod alatt
 Én látok lánggra gyult eszményeket,
 És szent jóságod vigaszt osztogat,
 S arcod vonása mindent rejteget, —
 Mi szép s igaz, — mert szíved kincsesbánya, —
 S legyen benn drága gyöngy a szerelem,
 Te szép magyar föld búbájós leánya!
 — S hogy képed itt most szemben áll velem,
 Szívem verése néked azt kívánja,
 Hogy boldogságod legyen végtelen!

Ez az igénytelen vers nem akar még több lenni, mint kedves alkalmi köszöntés a küldött fényképért, Karácsonyi jókívánság keretében elmondja a benyomásokat, azt, mit lát meg a költő szeme az arcvonásokban. Nem takarékoskodik a bókokkal, — hisz úgy érezzük, ez a vers mégis inkább csak bókok halmozása. Ez a szonett még csak levelet pótol. Ezt annál inkább hihetjük, mert a levélbeli ismeretség is alig két hónapos.

E versnél közvetlenebb Cassone 1906 okt. 22-i levele, tehát a legelső levelek egyike. Így szól: „Arra kérem, küszöbölje ki leveleiből azt az „*Illustre*“ címzést és kezeljen kicsit több bizalmassággal... Én nem azt keresem, hogy megbámuljanak. Én

már tudom, hogy mindez milyen keveset ér. Az én leghőbb vágyam a szeretetteljes barátság. Hiszen betegségem kizárt e világból — és ezért élek a tőlem távol élőkkel (*coi lontani*). A szeretetteljes megbecsülés egyetlen szava jobban vigasztal, mint a megcsodálásnak száz sora...“

Cassone korrektségét és józanságát igazolja 1907 januárjában, tehát az úgynevezett „ismerkedés“ után alig egy negyed-évre írt két levele.

E levelezés elején Cassone őszintén megkérdi Margitot, írhat-e szabadon, úgy, ahogy a szó tollára tolul. Világosan meg is magyarázza, mit tartana a világ e levelekről és viszont ketjük között mi a célja ennek az eszmecsereinek levélváltás útján. 1907 január 8-án írja: „...írhatok-e én úgy, ahogy szívem sugallja? Átengedhetem-e magamat annak a bensőséges bizalmaságnak, melyet csak a legtisztább vonzalom ihlet? Egyedül Ön olvassa leveleimet, vagy otthonában más személyek szeme elé is kerülhetnek-e? És mi az Ön helyzete? Írhat-e, kaphat-e szabadon leveleket? Mindezt azért kérdem, mert nem akarnám, hogy mikor én minden érzéssel átengedem magamat tollamnak és szívemet betöltő szenvedélyemnek, — más is mintegy Önnel együtt hallgathassa szavaimat és kimondja rám az ítéletet: *bolond vagyok...*“

Ugyane január 8-i levelét rosszullete miatt csak január 11-én folytatja: „Hosszú, végefogyhatlanul hosszú idők óta vágyakoztam ez után — hasztalanul:

*Oh cara rispondenza di sospiri,
Oh cara rispondenza di desiri
Con un'altra lontana anima sola...
(Oh sóhajok kedves cseréje...
Oh vágyak ha szállnak feléje,
Magános másik, a távoli lélek felé...)*

— Ne csodálkozzék tehát, hogy kitalálom az órát, mikor megkapja levelemet. Ne csodálkozzék, ha tudom, mit művel a napnak ebben vagy abban az órájában... Ez azért van így, mert magános szobám egyik vagy mások kuckójában egyre csak arcképére nézek és Önre gondolok. Magamban mondogatom: most zongorázik, most tanul, most étkezik, most indul hazulról... Négy óra délután: lement a lépcsőn. Kifordult a Damjanich-utcából. Végig lépked a Rottenbiller-utcán, — ki a térre,

hogy ott várja a villamost. Most robog a hídon keresztül, mely *nevét* viseli...“ A költő természetesen sohasem járt Pesten, csak mindent megjelenítő képzelete illeszti össze valami kis város-térkép után Margit utait.

Lesznek, kik meglepődnek, hogy valaki, aki már 64 éves és négy évtized óta többet szenved, mint a biblia betege, aki a tó partján várja a megváltó gyógyulást, ily rajongó hangon ír. Csodálkozni fognak sokan, hogyan történhetik, hogy e levelekben, melyek legtöbbször Jeremiás siralmi és panaszok ismétlései, Cassone sokszor hirtelen átszap a platói szerelemnek mégis perzselő ábrándjaiba, vagy bőséggel árasztja bölcs és mégis könnyen ömlő mondatokban érdekes állásfoglalását az ember minden helyzetéről, az élet minden gondjáról, az emberiség minden eszméjéről. Szinte szípkázik ötleteivel, tudása szikráival. Ennek önmaga megadja magyarázatát: „Talán bennem sem hiányzott a tehetség, hogy magasra emelkedjem. Azonban a rendszeres tanulmányok hiánya, aminek oka végefogyhatatlan kényszerű rabság ebben a kis városban, a nagy központoktól elzártan — egyszerűen szárnyamat szegték, hogy csak a porban csúszhassam. Nem vagyok fiatal, hanem megöregedtem anélkül, hogy valaha fiatal lettem volna. *A lelke azonban megmaradt a fiatalság teljében. Egyszerűen megállott a hús esztendő kapujában.*“ (1907 január 29.)

Csodálatos ez a vallomás. Az az ember, aki nyomorult, mint a szentírás Jóbja, önmaga tanúsítja, hogy lelke megállott a hús esztendő kapujában! Erre csak egy magyarázat van: *a költészet misztikus hatalma*. Ez a vigasz és balszam az olasz irodalom e bámulatatos alakjának. Ő, aki egyetlen nyelv muzsikáját sem hallhatta életében, mert süket, képes a legnagyobb erőfeszítésre. Megtanul magyarul, hogy eredetben gyönyörköd-hessék Petőfi költészetében. Mikor odáig jutott, hogy már congeniálisan fordítja, Petőfi szellemének izzó élettüze és akaratsuggerációja, a *lángsugarú nyár* — visszatartja az öngyilkosságtól. Ugyanúgy, mintahogy a magyart megtanulta, elsajátítja az orosz nyelvet is, csak azért, hogy Puskin „Eugenio Anieghin“-jét átültesse.

Ilyen autodidakta — anélkül, hogy valaha egyetlen szót beszélhetett volna valakivel, — a francia és angol nyelvben. Pompásan fordítja Byront, Wordsworth és Shelley meg Musset

és mások költeményeit. A németet szótárból tanulta, de németül prózai cikkeket is ír és mindenütt bámulatot kelt az „*eleganza*“ — a nyelvi csín, mely írását jellemzi. Nem csoda, mert hiszen ő Heinevel, Platennal, Lenauval, Scheffel-lel beszélget, hiszen az ő műveiket fordítja. Természetesen, a *holt* nyelveket, a latint és görögöt tökéletesen érti, hisz átdolgozza középkori latin írók munkáit is.

Ismertünk félkezű zongoraművészt (Zichy Géza grófot), olvastunk a kezek nélkül született neves francia festőről (Ducornet Caesar, 1800—1836) — de merem állítani, hogy ez a süket nyelvtudós, az ajkak muzsikájának ezerféleségét nem halló Mezzofanti is csoda, mert tudjuk, milyen más és milyen gyors mesterség nyelvet megtanulni a fül után, ott, hol e nyelvet beszélnek, — s micsoda Prometheus-mesterség a nyelvet betűkből látni! Fájdalmasan hat, mikor olvassuk egyik levelében (1909 február 24.), hogy nehezebbre esik éppen a „*carne-vale*“ napján, az ő életének hamvazó szerdáján írni: „Egyszerre vége lett a dicsőség utáni vágyakozásnak, ami az én körülményeim között bizony bolond vágy. Valami szerény nevet szereztem magamnak. Nem akarok önmagamnak hízelegni, — mert ez is haszontalan volt. Mi maradt belőle számomra? *Tanulni*, többé nem komoly céllal, hanem a tanulás muló gyönyörűségéért. Én csak ezt tettem. Am ez nem vezet a magasba. Csak te hiszed, hogy oda beérkeztem. Annyi tenger tanulmányból nem maradt másom, mint a készség, megérteni és értékelni tudni bármely műalkotást, — tudni és elképzelni tudni a szépségeket. Ami azonban az alkotást illeti, az nehezemre esik, mert nem tudok többé az ihlet tüzével dolgozni...“

Hogy Cassone igazi költő, a lelkében mélységes költészet magával ragadó ritmusával, azt élénken, néha ragyogóan, — néha meghatóan, máskor megrázóan mutatja csodálatos szerelme, mely egyre perzselőbben árad soraiból anélkül, hogy eszünkbe jutna e szerelem különössége, az öreg, kínos betegségében vergődő embernél, a 36 évvel fiatalabb teremtés iránt, akit sohasem látott. Ő maga sok levelében boldog házasságra biztatja Margitot, hisz 1909 szeptember 11-én így ír: „Hogyan van az, hogy átlépted harminc esztendőd küszöbét — és még mindig hajadon vagy?! Hát Magyarországon mindenki világtalan lett, vagy úgy elzárkózik, hogy soha sem láthat senki?...“ —

Arra nem gondol, hogy csodálatos „telepatikus“ vonzalmával lebilincselte a leányt...

A mai időben, mikor realizmus, naturalizmus, materializmus irányítják a cselekedeteket és közszellem, irodalom, művészet tagadja minden „plátóinak“ létezését, vagy jogosultságát, — éppen különös megrázó erővel kap meg minden gondolkodó és érző lelket Cassone és Margit egymás iránti vonzalmának lehelletszerű finomsága, az egymástól térben és időben távol álló emberpár gondolkodásának szublimis tisztasága.

A majdnem négy évig folytatott levelezésben, kereken 540 levélben és levelezőlapon a megszólításoknak változatos skálája tanúsítja az érzelmek fokozódását és tanúsítja azt is, hogy e leveleket költő írta. Ennyi kimondhatatlant csak poéta tud kimondani. A levelezés 1906 október 12-én kezdődik a „*gentile, egregia Signorina*“ tiszteletteljes, szokásos megszólításával és végződik 1910 július 28-án, három nappal Cassone halála előtt e megszólítással: „*Margherita mia soavissima, sposa diletta dell'anima mia...*“ (Margitom — talán a *soavissima* jelzőt, a gyöngédség fogalmát, legjobban fordíthatnám a magyar „gyöngé virágszálam“ metaforájával, — én lelkem szerelmes jegyese, vagy párja, — lelki feleségem...)

A legtöbbször használja e megszólítást: *dolcissima amica*. Az utolsó két esztendőben az olasz levél élén magyar szó: *édes Margitom*, — *kedves jó Margitom*. Mintha egy nyelv nem volna elegendő megbecsülését, szeretetét, szerelmét kifejezni. Elmondja olaszul is: *mia perla*, de elmondja németül is: *meine teuerste Perle*. Mikor a fordítások rettenetes nehézségeiről ír, akkor is bele tudja szőni az irodalmi kérdés komoly fejtegetésébe a legnagyobb melegséget. Leírja e szót: *Herzallerliebste!* kedves tréfával búslakodik, hogy ezt a szót csak németül írhatja, mert az olaszban e szónak nincsen párja. 1910 január 23-i levelében így szólítja Margitot: „*madre, sposa, amante, figliola...*“ Anyám, feleségem, szeretőm, leányom. Kétségkívül egyik Petőfi-vers zümmög lelkében. Megható öröme, mikor a János vitéz lefordítása után *tegezni* meri Margitot. Csodának mondja azt, ami e két betűben, a Te szócskában rejlik. Hiszen ez a két betű a nyelv egyik legszebb gazdagsága. Mikor Margit 1909-ben betölti harmincadik életévét, Cassone szeretne külön csodaszép megszólítást találni. Megtalálja. Megtalálta a legtöbbet mondó kifejezést: *Mia Margherita*. Margitom! Ez a kis birtokrag töb-

bet mond minden jelzőnél. Közvetlenebb annál, amit az egyre betegebb Cassone 1910-ben, a halála előtti utolsó hetekben meszterkélten használ: *mia mistica sposa* vagy *sposa della anima mia*. (Misztikus feleségem — vagy lelkem felesége.)

Hogy Cassone milyen költő, azt illusztrálja néhány sor, melyeket taláalomra jegyzek ide leveleiből. Sorok, melyek nagy vallomások a láthatatlan, az elérhetetlen Margitnak. Ime:

„Hogyan, de hogyan is élhettem eddig e gondolat nélkül! (T. i. hogy van nő e földön, ki őt megérti.) Talán e gondolat utáni vágyakozás tartott fenn. Az a hit, hogy egyszer mégis megtalállak. És megtaláltalak. Micsoda mélységes miszteriuma és mégis egyúttal realitása a létnek. (1909 május 3.)

„Ki vagy Te? — kérdem magamat álmatlan éjszakákon. Ha még meg volna gyermekkorom jámbor hite, azt hinném, a Paradicsomból szálltál le e földi rögre, mint igazolása a felsőbb lények jóságának... Honnét jöttél? Hol ismertük mi már egymást? Hogyan volt lehetséges, hogy anélkül, hogy valaha is egymást láttuk volna, ekkora vonzalommal láncolódjunk egymáshoz, — megingathatatlanul! Ha magamba szívtam volna a Brahminok, a Buddhisták hiedelmeit, kérdezném: nem találkoztunk-e már más világokban? és csak vándorlunk, hogy újra más életekben találkozzunk, míg eljutunk a tökéletes világba, hol vár a boldogság... (1909 márc. 14.)

„...Hozzád szólok, mintha mellettem állnál. Bizonyos, hogyha valamikor egymásé lehettünk volna, mint két emberi teremtmény a fiatalság és egészség teljében, a boldogságom oly fokra hágott volna, hogy sokkal kevésbé bírtam volna el mindazt, amit kibírtam: a szeretet nélkülözését és a rengeteg fájdalmat. Ebben az állapotban, melyben én vagyok, a kedves álmom, melybe ringattál, az egyetlen vigasztalás. Egyetlen reményem, mielőtt behunyom szememet...“ (Levél Oxfordba, 1908 dec. 18.)

Mikor gyomorgörcsökben „tekerődzik, mint a kígyó“ — megvigasztalja a napfény és Margit eszményítése: „Ez a krízis elmúlik. Ma reggel már becsillan a szépséges napsugár és osztja a jó reménységet... Ha nem érezném a lelked lehelletét, hogy óráról-órára eljön hozzám gyámolítani, ennyi kinnak egy napig sem bírnék ellenállni...“ (1908 dec. 18.)

Mikor Margit félévre Oxfordba megy 1908 júliusában, angol szemeszterre, — majd 1909 elején félévre a Sorbonne-ra, francia irodalmat tanulni, Cassone szinte kétségbeesik, Buda-

pesten „otthonabb“ neki Margit. 1908 jún. 18-i levelező lapján följajdul: „Megkísérlem, hogy gondolatban kövesselek, de úgy érzem, elvesztettelek. Nem tudom, miért, de távolodásod nagy szomorúsággal nyilalt lelkembe...“ 1908 aug. 18-án számolja a napokat. „Ma 64 napja, hogy elútaztál Budapestről...“ Lassan megnyugszik, mikor a notó-i kis ház olaszos erkélyére kívánszorong és ott lesi a postást, ki rendszeresen reggel 7 kor már ott kopog a kerek macskafejű köveken. A jó ember már messziről muto-gatja, hogy „van ám levél“!

1910 január 1-én Margitot új nevén köszönti: *elettissimo fiore ungherese*. Legpompásabb magyar virágszál...

1910 Vízkeresztjén üdvözl: „A három királyok menjenek Hozzád, — vigyék Neked legédesebb és legszeretetteljesebb gondolataimat...“

1910 január 16-án vallja: „...Lelkemből lelkedzett lélek, imádlak, mint Dante paradicsomában az angyalok Beatricet...“

1910 július 14-én, vagy két héttel halála előtt, hogy 39 fok afrikai hőségben várja és érzi az elmulást, mikor följajdul: *il letto arde* (ég az ágyam!) — kusza betűivel üzeni: *voglio morire col tuo soavissimo nome alle labbra* — a te gyöngéd neveddel ajkamon akarok meghalni. . .

Hogyha olvasgatjuk e leveleket, Cassone majdnem reánk kényszeríti a hitet a telepátiában. Sokszor meggyőződéssel beszél erről, — máskor csak úgy, mintha maga is szívesen elhinné e misztikus erők távolbahatását.

Kezdetben e telepátiás gondolatokból inkább a költői képzeletet érezzük. Poétikus romantika költői szavakban. Például: „(Cassone a hamuszürke szeptemberi alkonyattal kiül erkélyére és mereng) ...nézek és nézek észak felé, messze, ameddig csak a szem elláthat. Fájdalom, távol vagyunk egymástól (Margit Oxfordban tanul angol diplomáért). Hiszen még a felhő sem bírna elvitorlázni a te egedig... Messze estünk egymástól — és mégis érzem lélekzetedet; Érzem lelkedet, ahogy éppen felém fordulsz. Légy ezért áldott!“ (1908 szept. 15.)

Később a jelenlét érzése Cassonenál és Margitnál is egyre erősödik.

1910 július 6. (három héttel Cassone halála előtt) így ír: „Most a szokottnál is keservesebb kínok között hívlak magámhoz. Igen, szinte minden pillanatban esdekelek érted... És te eljössz hozzám. Érzem jelenlétedet. Hallom édes szavadat. Mond-

hatom, amit a távolból nyujtasz nekem, ez a jótétemény több, mint amit értem tenni tudnál, ha itt virrasztanál fejtől a párnámnál...“

1909 szeptemberében Margit írja Cassonenak, hogy Budapesten, otthonában többször hallotta e suttogó szókat: Margit! Margit! Cassone szept. 26-án felel: „Ezek megmagyarázhatatlan telepatikus tünetek, amiket nem lehet tagadni. Én is gyakran érzem, hogy most és most rám gondoltál. Ilyenkor tüstént, bár illanó pillanatra csak — puha kezedet is érzem homlokomon...“

Mikor Margit megírja, hogy mégis legboldogabb lenne, hogyha Cassone mellett virraszthatna és őt ápolhatná, a költő így felel (1909 nov. 12.): „Hogyha itt volnál mellettem, lelked derűje helyett csak kínlódás lenne az osztályrészed. Igazad van, mikor azt erősítgeted nekem, hogy nem ismerem csodás gondolkodásmódját (*il genio meraviglioso*) annak az ápoló asszonynak, aki szeret. Igazad van. Végtelen szerencsétlenségemre nem ismerem, de el tudom képzelni. Igenis elképzelem abból, amit mondasz, — abból a gyöngéd odaadásból, mely még a távolból is így hat...“

E lelki találkozásokra jellemző Cassone 1908 június 15-i levele, mikor Margit Oxfordba utazik tanulmányai folytatására. „Mikor elhagytad szobádat, a te kis kápolnádat, nem is tudom megmondani, ez micsoda szakadást jelentett szívemben. Mintha az én szobámat hagytad volna el! Már úgy megszoktam, hogy nap-nap után és minden órában hozzád *beléphessek*. Hiszen ismerem szobád minden kuckóját. Hozzászoktam, hogy *letelepedhessem* íróasztalod mellé és minden reggelen én mondjam neked a jóreggelt és minden este a jóéjszakát... Attól a naptól fogva (az elutazás napja) nem tudom, hol találhatlak...“ Másik levelében: „Hol is vagy most? Azt hiszem, már Londonban. De az olyan tömérdek város, hogy szinte képtelenség Téged megtalálnom...“

1908 okt. 7-én Oxfordba írja: „Úgy érzem, szobám megtelik fénnel és lelkem kedvetlen borúja elpárolog... (t. i. „társalog“ Margit arcképeivel, legörömbestebb a leány gyermekkori képével, melyen a kis 3—4 éves leányka karosszékekben dülöng). Ez immár két éve így van, attól a naptól kezdve, hogy téged megszállt a szerencsés ihlet és írtál nekem. Ki volt? — ki adta neked ezt a szent ihletet? Nem is tudom kimondani, de úgy érzem, oly világból jöttél, mely nem a miénk, — a Szellem

mellől jövé, aki mindent tud! Ahogy levélkédet újra meg újra olvasgatom, szinte felsőbb hatalom kényszerít arra, hogy tüstént válaszoljak és megvalljam neked, hogy kezemben nem földi nő írását tartom...“

E naponkénti telepatikus társalgások és találkozások annyira szebbek a valóságnál, hogy Cassone az illúziók rajongója lesz és szinte kétségbeesetten tiltakozik ez illúziók megbontása ellen. Ahányszor Margit említi, hogy olasz útra készül és szeretne betoppani Notóba is, a költő hajlékába, — az egyetlen válasz: *Margitom, ne jöjj!*

Cassone és Margit soha sehol sem találkoztak. A költő világért sem akarta, hogy Margit meglátogassa, hogyha esetleg Olaszországba utazik. Tiltakozásai drámai erővel hatnak; — e tiltakozások okai megrázzák az olvasó lelkét.

Az egyik ok, mely miatt sohasem akarna Margittal találkozni, teljes süketsége. Pár sorban megmond mindent: „Tehát nem akarná megtartani a paktumot, amit javasoltam... Ugyan mit is látna szobámban? A sírt, melybe valakit temettek, akit Ön élőnek tart még, pedig — már halott... Szívemet sokkal jobban ismeri távolból, mint ahogy közletről ismerhetné. Nem gondol arra, micsoda kínszenvedés volna, — talán Önnek is — *ha úgy kezet szorítanánk anélkül, hogy egyetlen szavát megtudná velem értetni.*“ (1907 március 10.)

„Paradicsomi szép nap van. Csak annyi erőm volna, hogy kimehetnék... Drágaságom csak ha tudnék neked egy darabkát küldeni ebből a mélységes azurkék égből... Ha módomban állana azt mondani: jer ide és töltsd itt a telet. Akármilyen hideg volna is, neked szép tavasznak látszanék. Itt is hördül néha az orkán és zsinórokban dől az eső, de egy-kettőre kilép a nap, ez a ragyogó arkangyal és elkergeti a felhőket... Arra ítéltettem, hogy még az én egemet se csodálhassam. Ne szólj közbe, — kérlek, ne! Borzadnék attól, hogy találkozunk. Önmagamtól borzadok, — irtózat a tükörbe nézmem. Megvénültem. Annaira megváltoztam, hogy nem ismerem meg önmagamat. 12 nap mulva 65-ször fordul születésem napja. Eszedbe ne jusson, e napot bármi módon megünnepelni... Nekem ez a 13.-a elég balvégzetű volt...“ (1908 november 1.)

Szinte féltékeny arra az egy esetre, melyről értesül, — arra az esetre, hogy még akadt emberpár e világon, aki szeretne egymást, bár sohasem találkozott. 1910 február 16-án írja:

„Csak a napokban tudtam meg, hogy a mi tiszta szent szerelmünknek volt egy hasonmása... Ez bizonyos mértékig szinte elbúsított. Azt szerettem volna, hogy a miénk legyen az egyedüli e földkerekségen... Talán hallottad is már a derék finomtollú triestei költőnévét, *Gianelli Eldá-ét*? Ő is ilyen szellemi szerelemmel beleszeretett *Cantoni Albertóba*, az ugyancsak írónak készülő tollforgatóba, aki pár éve halt meg. Ők is rajongva szerették egymást sok éven át, anélkül, hogy valaha találkoztak volna. A férfi meg is tiltotta a leánynak, hogy valaha Milánóban meglátogassa. Mikor a leányasszony e tilalmat megszegte és Milanóba utazott, hogy eszményképét megismerhesse, ez tüstént Rómába szökött előle...“ Cassone még elmondja, hogy ez nem változtatott plátói szerelmükön, mert mikor a férfi fiatalon elhunyt, Elda remekbe készült síremléket állíttatott neki a milánói nagy temetőben, megvásárolta mellette a sírhelyet önmagának és holtig gyászolta.

A sicíliai poéta, aki önmagáról a legszomorúbb jelzőket használja, mint „*uomo sopravissuto*“ (a mindenkit túlélő ember, akit mindenki túlél) „*uomo crocefisso*“ (a keresztre feszített ember), „*uomo estinto*“ (a kioltott ember) — a plátói szerelemben találja meg egyetlen földi üdvösségét. Mikor 1910 március 20-i levelében azt írja: „*Io fui. Io non sono più!*“ (Voltam. Már nem létezem többé) — e keserű mondathoz hozzá tudja még tenni: „Belőlem már csak a lélek él és a szív, amelyek a természet balvégzetű kegyéből nem vesztik el a fiatalság lelkesedését...“ Máskor is próbálja a plátói szerelmet magyarázgatni: „Igaz, hogy ez a plátói szerelem (t. i. mely még magasabb rendű, mint a melyikről Pláton a Simposionban értekezik) a mítoszok világába tartozik és nem más, mint illúzió. Ezt magam is érzem. Emlékezzél Leopardi soraira (az *Első szerelem* című versében):

*Al cielo, a voi, gentili anime, io giuro,
Che voglia non mi entro bassa nel petto,
Che arsi di foco intemerato e puro...*

(Az égre esküszöm és rátok, tiszta lelkek, — hogy alantas vágy nem tört keblembbe, hanem csak szeplőtlen, szent lángban égtem... (1909 okt. 10.) Saját szerelmének mindenkori elvontságáról is ír: „Nekem nem volt első vagy második szerelmem, hanem csak az egyetlenegy, az állandó, a folytonos szerelem,

amit képzeletem teremtett. Erről néha azt hittem, hogy megvalósul egy egy földi teremtés szép szemében. Ilyenkor közeltem feléje, ideált faragtam belőle — és csakhamar csalódtam...“

Cassone leveleiben sokat foglalkozik a hit misztikumával. Kétkedő, független, szabad elme, de mégis jámbor. Keresztény a saját felfogása szerint. Dogmamentes hitet keres magának. Mondjuk: *Gárdonyias*, hiszen Gárdonyi is mélységesen jámbor — a saját hite szerint. Leveleiben — már kétségbeejtő szenvedésével kapcsolatban kényszerűen visszatér a hit problémáira, mert Margit megérti töprengéseit. Tömérdek változatban fejtegeti valóságos érzelmeit. Példák:

1907 január 6-án írja: „Nem ismerem Rosadi könyvét (Jézus pere). De olvastam Jézus életét Renantól, Strausstól, Bonghitól. Egyébként is gyakran akartam elmerülni az új szövegesség olvasásába és utána töprengeni, gondolkozni. Nagy Isten, milyen törpének érzem magamat e könyv előtt! — az új testamentumon kicsordulnak könnyeim, mert sírni tudok, mint a gyermek. Szinte átkozom tanulmányaimat, melyek elvették egykori vak hitemet... Bocsássa meg, Margitom, — bizonyára katolikus? Én is e vallásban születtem, de nem bírok beleilleszkedni, ahogy viszont a filozófiában sem tudnék a materializmus híve lenni. Nekem föltétlen életszükség, hogy hihessem: van lelkem, mely nem hal meg együtt bomló testemmel. Hova kerül lelkem, nem tudom. De nem hal meg...“

1907 január 29-i levelében visszatér Margit válaszára:

„Szóval, Ön is katolikus, mint én. De mi csak születésünk-nél fogva vagyunk katolikusok, — csak név szerint. Ön is olvassa Lessinget és ami a vallásokat illeti, úgy gondolkozik, mint a bölcs *Náthán*... Pedig Lessing is szkeptikus. Olvassa Spinozát és mindent elhisz, amit ő mond. Pedig Spinoza merő pantheista... Bele-fáradtam a bölceleti rendszerek tanulmányozásába. Sokat tanulmányoztam ezeket és időről-időre majd egyiket, majd a másikat tartottam meg magamnak. Végre meggyőződtem, hogy ezek is csak légvárac. Egyik sem elégített ki teljesen. Ami a vallásokat illeti, valamennyit *emberi* műnek tartom. Ám ha az ember alapítja a vallásokat, nem ember teremtette magát a vallásos érzületet...“

1909 március 20-án megírja Margitnak, hogy valami *BRUNA* álnév alatt író költő, — ahogy mondja „a róm. kat. apostol“, akit egyébként látásból sem ismer, könyvet küldött neki. Ez az adományozott könyv nem kevesebb, mint Szent Ágoston vallomásai: „Hálás vagyok a *BRUNA* név alatt író hölgynek, kinek jó szándéka csak az volt, hogy engem visszahódítson a keresztény hit vigasztalásainak és így tengernyi szenvedéseim közepette újra rezignáció legyen osztályrészem. Csakhogy az egyszer elvesztett hitet nem lehet újra visszaszerezni. Meg azt hiszem, hogy még Szent Ágoston is, hogyha mindazt el kellett volna szenvednie, amit én kínlódtam, több mint 40 év óta, nem zengett volna zsoltárt az égi jóságról, hanem lázongott volna, mint Jób és jajdulva kérdezte volna: Uram, miért is teremtettél?!“

Hogyha Cassone nem is tud megállani a pozitív hitvallás biztos alapján, szembeszáll a különböző filozófusokkal is, kiknek tanait nem szereti. Margitot óvja Spinoza doktrínájától, mely újra divatos kezd lenni. Hogyan is remélhetjük a békét a megsemmisülésben, a nirvanában? „Ilyesmi nem létezik. A béke és a semmi — két fogalom, mely egymásnak ellentmond. A béke állapotot jelent, melyben beteljesül az elégedettség. A semmi meg egyszerűen a semmi, — tagadása mindennek mindenkor. De ma virágvasárnap van — és nem szabad ily szomorú hanghoz visszatérnem...“ (1909 április 4.)

Keményen bánik el Schopenhauerral is. 1907 május elején írt egyik hosszú levelében megjegyzi: „Akármilyen mélységesek a filozófusok aforizmái, a gyakorlatban semmi hatásuk sincs. Ha Schopenhauer mondásaival is kezdjük, azzal végezzük: szavak — és semmi több.“

A Megváltóval sokat foglalkozik. „Valami nagy keserűség marad e könyv után — írja 1907 májusában Rosadi „Jézus pere“ című művének olvasása után — és végtelen irgalom és kegyelet érzése a megfeszített jámborság iránt. Ah, az a papi hydra mindenkor ugyanaz volt.“

Természetes, hogy az ember, akinek élete évtizedeken keresztül csupa fájdalom, akinek a sors magánosságot és igazán mérhetetlen időt osztott ki a töprengésekre, mert sem fizikai munkát nem végezhet, sem a szellemit nem végezheti határozott — mondjuk — termelő céllal, — sokat foglalkozik az élet és halál problémáival. Akármennyire kétkedik, igyekszik valami kiegyenlítő gondolathoz visszatérni. Így 1909 január 18-i levelében, mint

olasz és mint ember följjadul a szicíliai földrengés borzalmai miatt: „Süt a nap... Szinte irónia ez a napfény, — valóságos inzultus, megbántás elpusztult szép városok romjai, betegek, lerongyolódott hajléktalanok ezreinek feje fölött. És mégis ragyog a szépséges napsugár. A természet gúnyolja ennyi nyomorult keserűvét? — És mégis áldjátok a napot, bölcs optimisták, áldjátok!”

Kétségbeesése megrázó: „Íróasztalomnál virrasztok, anélkül, hogy székemen hátradőlhetnék. Beletemetem homlokomat összekulcsolt kezeimbe és így könyökölök az asztra. A legszörnyűbb, hogy tétlen vagyok. Nem bírok olvasni, nem bírok írni, — nem bírom elterelni gondolataimat. Gondolkodni és mindig csak gondolkodni, — ez szakadatlan kín és kimerülés, mert egyetlen kérdésre, amit önmagamhoz intézek, nem találok feleletet. A rezignáció tengere voltam és vagyok mindenkoron, de, fájdalom, még a tenger is kiszáradhat...” (1908 július 15.)

A túlvilág problémája tartja vissza, hogy önmagával végezzen. 1909 nov. 12-én írja: „Hirdetést kaptam Milánóból valami legújabbban kiadott műről: *Arthur Chambers: La nostra vita dopo la morte*. Életünk a halál után. A tartalomjegyzéket is közlik. Elolvastam és éppen elég volt, hogy megint csak eszembe fúrja azt a szörnyű enigmát, mely mindig kínozott. Pár nappal később meg a Tribunában olvastam a cikket, *hogyan lett Lombroso spiritalista?* Ez mind elég volt, hogy visszataszítson a nyomasztó búskomorságba...”

Megértjük, hogy földi rabságából szeret az alkotás, az emberi művészetek, a költészet, a szépség sztratoszférájába menekülni.

A két lélek barátsága azért is tart holtig, azért változatlan, mert a közös érzelmességen kívül ritka nagy műveltség is megalapozza. El sem tudnók képzelni 1906 októberétől 1910 július végéig az 540 levelet és levelező lapot, — hangsúlyozom, sűrűn írott, rendszeren 8—12 oldalas leveleket, hogyha az egymással levelező két ember nem állott volna a műveltség páratlan fokán és a levelek színvonala nem maradt volna csodálatraméltó magaslaton. Cassone tudása elképesztő. Ismeri jóformán egész Európa irodalmát. Ítéletei biztosak, csattanóak. Emlékezőképessége döbbenetes. Ő, aki tehetetlenül sinylődik sivár szoba-börtönében, mert a sors megbénította, — mindent maga előtt lát, ami Európában szép és művészi. Ő, aki negyven éve süket, meghallja az emberi lélek minden szép rezdülését. Ha írókról, tudósokról van szó, Cassone, akinek szivárványhártya gyuladása egyre ismétlődik, hihetetlen olva-

sottságról tesz tanuságot. Ismer minden bibliografiát, mintha szegényes otthonában a szerény könyvespolc hatalmas könyvtár volna. Csak néhány szemelvényt jegyzek ide Cassone levélbeli megjegyzéseiből.

Többször tér vissza *Giacomo Leopardi* költészetére.

1907 május 27-én feleli Margitnak: „Ítélete a szegény Leopardiról tökéletesen igazságos. Én az övénél jóval boldogtalanabb életet vonzok és vonzoltam magammal, mégis az a meggyőződés, hogy önmagát áltatja, aki e tételt hirdeti: az élet csupa fájdalom. Nem, az életnek van öröme és pedig szép számban, — csak éppen nem mindenkinek jut osztályrészül, hogy ezeket az örömeket leszedhesse... Ön is azt írja, nem bírná el az életet lelkesedés, illuziók, kedves vonzalmak nélkül. De hát ki is bírná el? Csak a gyügek! Talán ők a boldogok, ha boldogság mit sem megérteni, sohasem érezni a gondolkodás, az elmélkedés szükségét. Pedig mennyi titok kínozza annak elméjét, akit örökös gondolkodásra ítélték. Danteval kiáltom: *state contente umane genti al quia...*“ (más variáns: *state contenti, umana gente al quia* = elégedjétek meg, emberek, a miérettel, — vagyis az okkal, a menyit tudtok belőle.)

Máskor meg kénytelen igazat adni Leopardinak. Őt idézi akkor, mikor a rettenetes sicíliai tragédia romba dönti a calabriai Reggiót és a másik oldalon Messinát. 1909 január 15-én kétségbeesve írja: „Amerre fordulok, mást nem látok, csak fájdalmat, az örökös fájdalmat. Hány kedves jóbarátom veszett el Messina irtózatos katasztrófájánál... Pedig rokonaim megmenekültek. Anyai nagynéném és hét gyermeke biztos helyen élnek, apró faházikóban. Két unokahugom is megmenekült, mert széthasított lepedőkből kötelet csavartak a második emeletről... És hol van az én kedves jóbarátom, *Cannizzaro*, a költő,* akihez három évtizedes barátság fűz? — Ezeknek a napoknak borzalmas szerencsétlensége fölriaszt minden álmódozásból és felém harsogja, hogy a fájdalom a világ egyetlen törvénye. Mit ér minden kutatás? bölcsek és tudósok, nevezzétek Istennek vagy Természetnek, avagy bármi más néven ezt a hatalmat, mely a mindenség fölött uralkodik, mindenkor ugyanaz a *brutto poter che l'universo*

* *Tommaso Cannizzaro* ugyancsak olasz Petőfi fordító. Nálunk főleg Melzl Hugo ismertette és méltatta fordításait. Szül. 1838. Messinában, — de nem a földrengés idején halt meg, hanem 1916 dec. 16-án, — ugyancsak Messinában.

impera (az a szörnyű hatalom, mely a mindenségnek parancsol), aki miatt Leopardi kesereg...“

1910 május 25-i levelében újból idézi Leopardit: „De gyönyörúséges volna veled élni valami kis hajlékban, messze a várostól, mérhetetlen erdő közepén, távol az emberektől... *Ma esser tanto felici non consente il cielo o natura mortal...* (De ennyi boldogságba bele nem egyezik maga az ég — vagy a halandó természet...) Emlékezzél az isteni Leopardi e soraira. És mégis — legalább álmodjunk tovább!...“

E levelek sokat foglalkoznak Nietzsche műveivel.

Így 1907 január 8-án írja: „Ismerem Nietzsche műveit. Ezek közül Ön is tanulmányozza az „*Also sprach Zarathustra*“ címűt. Mikor e munka tanulmányozásának szenteltem magamat, tüstént mélységes benyomást tett reám. Csodáltam a szerző szellemét. Sajnáltam háborodottságát. De filozófiája ki nem elégített. Sok ellenmondását észleltem, melyeket ő maga is nagy őszinteséggel igazít helyre. Bizonyos annyi, hogy egyik legnagyobb idealista, — az *Übermensch* gondolatának profétája és poétája, ami pedig a valóságban mégis csak merő utópia...“

Mikor 1910 telén Cassone súlyos beteg, újra olvassa Nietzsche műveit. Margit egypár sort lefordít neki olaszra a Zarathustrá-ból. A költő 1910 február 6-i levelében köszöni e töredékeket: „már az egész kötetet olvastam, de visszatérek hozzá, valamint szemem világa engedi. Tudom, hogy igen magasrendű filozófiai költészet rejlik benne, sok különösség között, melyekbe az elsietett első olvasáskor szinte beleütköztem...“

Margit Oxfordból képeslapon ír Cassonenak. A lap Shelley sírját ábrázolja (Shelley Percy Bysshe, költő, Byron barátja, sz. 1792 aug. 4-én, vízbe fult 1822 július 8-án a speziai tengeröbölben). Cassone így köszöni meg a lapot: „Ígazán nagyon szép a halhatatlan Shelley síremlékének képe... Nézem, nézegetem. Megsiratom a nagy költőnek siralmas végét és azon töprengök, mire való is az a dicsőség?! Hogyha mindennek végét vet a halál... Örülhetnek-e még az ő hamvai ennek a csodálatos síremléknek? Mindenkor és mindig ugyanaz a nagy miszterium! Ha már mit sem ér a dicsőség az elmult nagyoknak, talán ér valamit az élőknek?...“ (1908 okt.)

Margit Oxfordból megküldi Cassonenak az „*In Shakespeare's Country*“ című könyvet. A költő örül, hogy Margit élvez-

heti Oxford érdekességeit, „mert azt tudni, hogy valaki, akit szeretünk, jól van a messzeségben és élvezhet valamit, kész boldogság...“ Majd mindenhez hozzászövi szomorú, de áldott képzelete meséit, mert „ha a béna test nem utazhatik, a lélek szabad vándormadár“. Nézegeti a könyvet: „Shakespeare szobájában szabadon szárnyalhat a képzelet, mert a fantázia segítségével minden újra megelevenedik. *Hathaway Anna* háza előtt te is bizonyára azt hitted, hogy az ablak mögött látod árnyékát és látod őt is, a géniuszt, ahogy lopva oson a kis ablakhoz és kopogtat. A bájos teremtés feléje fordul és a legédesebb szavakat suttozja... Magam is úgy hittem, hogy mindezt látom... Elfelejtettem, hogy ez a házasság nem volt boldog, hogy Anna bizony a fiatal Williamnál, aki csak 18 esztendő házassága idején, jóval öregebb is volt... De hát az ember a GÉNIUSZ előtt mindezt el is felejt...“ (1908 szept. 15.)

Cassone emlékezete valóságos tárháza az irodalomnak és a tudásnak. Bár gyöngült látása, szemgyulladásokkal kínlódik, néha hónapokig fekete szemüveget kell hordania, rengeteget olvas. Találomra egész sorát értékes olvasmányainak jegyezhetjük ki leveleiből. *Reviczky* verseire megjegyzi: *stupenda poesia* (remek, ragyogó költészet; 1907 jan. 24.). Bár hideg tél volt Siciáliában is és mert kályha nincs szobájában, keztyűben alszik és próbál az „acetilén“ lámpánál olvasni, visszatér *Schiller* költeményeihez és önmagára idézi: „*Auch ich war in Arkadien geboren — Auch mir hat die Natur — An meiner Wiege Freude zugeschworen...*“ (1907 március 10.). Ugyanakkor idéz meg nem nevezett német íróból: „*Wer will und an sein Können glaubt, — wird immer an sein Ziel gelangen...*“ Újra németből fordít valamit, de kesereg, hogy „sokszor, ami a német szófordulatokban szép, olaszra átültetve lapos“ (*volgare*).

Majd bírálgatja *Paul Heyse* Leopardi fordításait és boncolja *Brandes* cikkeit. (1907 május 27.) Pár sorral odább párhuzamot állít korának két legkiválóbb olasz költője között és mérlegre teszi *Mario Rapisardi* és *Giosuè Carducci* költészetét. Közben nagy érdeklődéssel merül el *Harsányi Kálmán* költeménykötetébe, melyet egyik Rómában tartózkodó magyar tisztelője küldött meg neki azzal, hogy „íme, új Petőfi“ született. Szép-szép, de „Petőfi nevével együtt emlegetni senkit sem szabad“. (1907 július 3.) A derék *Sirola* Fiuméből fordításokat juttat hozzá, — epizódokat Zrínyi Miklós „Szigeti veszedelméből“. Cassone jól ismeri ezt a

régi Zrínyiászt. Meg van kis könyvtárában. Összeveti Sirola munkáját az eredeti magyar szöveggel. Hibákat talál a fordításban, — egész versszakok váltak értéktelenné. (1907 július 8.)

Ha valamiről nem tud eleget vagy valamit nem olvashatott, ez a hiány vagy mulasztás neki szinte „fizikai“ fájdalom. Valami ismerőse elhozza neki a *Neues Pester Journal* egyik számát. Ebből a kallódó lappéldányból értesül Mikszáth Kálmán haláláról. Olvassa a nemzet gyászának hírét. Följajdul, mert szégyenli, hogy a „nagy magyar írótnem ismerhette eléggé. De hát mindent nem lehet elolvasni...“ (1910 június 10.)

Képzetele utolsó napjáig élénk és szárnyaló. Amikor akarja, mindent maga elé teremt szerény szobájába, szűk balkonjára. Mikor 1908 júl. 5-én Margitot Londonban köszönti sorai-
val, így ír: „Végre én is tudom, intuición révén látom, hogy a világ szép, — szépséges szép... Te érted, mennyi keserőség szorul e fölkiáltásba!... Te érted szegény barátod lelkét, aki itt raboskodik elzártan, — akit arra ítélte a sors, hogy négy fal között éljen és e négy falat csak akkor hagyhatja el, mikor e falakat fölcseréli a sírgödörrel...“

Mikor Margit Párizsból képeslapokat küld neki, e szerény nyomtatott lapok elébe varázsolják a milói Vénust, Canova szoboralkotásait, a Louvre kincseit. A röghöz kötött ember, ki négy évtizede nem mozdult ki Notóból, úgy lelkesedik a művészetért, mintha ott állana e szépséges alkotások előtt.

1908 aug. 3-i levelében Margittal végigbolyong Oxfordon és úgy örül a *Bodleian Library* kincseinek, melyeket valamikor 1445—1488. között épült *Divinity School*-ban őriztek, míg ennek leégett része helyébe Sir Thomas Bodley 1598—1602. között alapította az óriás könyvtárat. Végigjár a dr. Radcliffe által alapított *Radcliffe Library* termein; Gondolatban belép a híres *Ashmolean* múzeumba. Mikor sorait olvassuk, úgy érezzük, hogy csak pár napja térhetett haza ez útról... Pedig sohasem fordult meg Oxford közelében sem...

Majd szociális problémákkal bajlódik; „Vagy két hete könyvet olvastam. Ez a címe: Igazság. Névtelen szerző írta. — a szociális élet megoldásait akarta megírni. Az ismeretlen szerző egyik palermói barátom. Volt mersze a könyvet megírni, de ahhoz már nem volt bátorsága, hogy a könyvre nevét is odaírja. Önmaga érezte, hogy paradoxonjai óriásiak...“ (1908 november 1.)

Margit sorsával sokat foglalkozik. Elvonulnak előtte Italia írónői és ezek sorsa. Margit szeretne esetleg Itáliában kenyér után nézni, Cassone nem bíztatja. Fölemlíti neki (1907 július) a híres angol írónőt, Luisa de la Ramée-t, aki *Ouida* név alatt írt s aki vagy 40 éve Firenzében tengődik. Nagy nyomorúságban él. Az olasz közoktatásügyi miniszter utalt ki neki valami kis támogatást. Megemlékszik a két legnevesebb és legnépszerűbb olasz írónőről, *Serao Matilde*-ről, de különösen *Grazia Deledda* nagy sikereiről. „Élő példát vehetsz magadnak Grazia Deleddáról, Sardegnia írójáról, aki kezdetben apró vasárnapi lapokba írt kisebb elbeszéléseket. Most meg évente ír egy-egy regényt, melyből 10.000 liránál is több a jövedelme, a fordítás jogán kívül. Már pedig művei csakhamar megjelennek franciául, angolul, németül. Biztosítalak, nem nagy dolgok és nekem nem is igen tetszenek, de megbecsült és keresett írások, mert sajátos lokális színt tudott adni műveinek; megismertette az ő Sardegnáját kegyetlenségeivel és izzó parázsérzéseivel együtt... A jövő — nem is nagyon távoli nemzedékei szolgáltatnak majd neki teljes igazságot.“ (1909 december 18.) Szinte eszünkbe jut némely erdélyi írónk, kit néha nem is e legmagasabb rendű írásművészet tett népszerűvé, hanem a székely nép nyelvének sajátos íze és élményeinek egész különös megvilágítása.

Szeretne Margitnak olyan gondolatot adni, mely a rendkívüli nyelvismerettel, törhetetlen szorgalommal és széleskörű műveltséggel rendelkező fiatal hölgynek nemcsak állandó kérészetet juttatna, hanem emelné önérzetét, munkakedvét és megnyugvást szerezne neki, hogy nemzetének is hasznos szolgálatot tesz. Az ajánlott gondolat szép és merem állítani, ma is aktuális, mert az igazi kultúrkapcsolat legfontosabb művelése. 1909 február 21-én a párizsi Sorbonne-on tanuló Margitot arra bíztatja, hogy írjon havonta egy-egy rövid, tárgyilagos tanulmányt a magyar irodalomról, a legújabb és legjobb magyar könyvekről, azok szerzőinek és a könyvek tárgyának tömör ismertetésével. E legjobb szerzők legjobb könyveinek legtekintélyesebb bírálói vagy bírálatai alapján foglalja össze az irodalom jelenségeit, eszméit, irányait. Cassone kész a cikket olasz stílus szempontjából átnézni és a legtekintélyesebb olasz *Revue*-ben elhelyezni. Ugyanez — esetleg a más nemzetiségű olvasók izléséhez átido-mítva megjelentetnék Párisban a „*Revue des deux mondes*“ ha-

sábjaian. Ide is talán sikerülne Margit ilyen írásait bejuttatni, ép úgy angolul valamelyik tisztesebb londoni havi folyóiratba. Az egész világ megismerné a magyarság szellemi kincseit. Mekkora szolgálat volna ez a nemzetnek, mert jobban megismernék, jobban megbecsülnék!...

Ezekből a tarkán csoportosított idézetekből látjuk, hogy a 40 évnél régebb idő óta szenvedő férfiú lelkét világos magasságokba emelte a költészet és a tudás, hiszen Európa legjelesebb íróival társalgott gondolatban, mikor költeményeiket anyanyelvére fordította. Ez az óriási lelki erő adja meg neki a képességet, hogy tisztán lássa, hányadán van bajával. 1908 október 7-én, — levelezésük kétéves évfordulóján, mikor nagyon súlyos rohamai vannak, mégis bátran ír: „... A betegségtől nem kell megijedni. Ha sejtened, a vergődés végefogyhatatlan éveiben hányszor hittem, hogy már a *Vég* előtt állok és mégis mindig győztem. Mindig előre is láttam, hogy győzni fogok...“

Ez a bizakodó hangnem 1910-ben írt leveleiből eltűnik. Tudja, hogy nemsokára leszalad az ő csillaga. 1910 május 30-án így ír: „Öcsémnek, az orvosomnak nem beszélek szenvedéseimről. Fölösleges panaszkodnom. Nem tud semmit rendelni, ami könnyítene rajtam, ami enyhítené kínlódasomat. Eljön hozzám. Rám néz és — némán távozik.“

Margit végtelen gyöngédséggel követi a távozni készülő költő napjait. Három kis ajándéka többet mond kötetnyi vallo-másnál. 1909 karácsonyára kis földíszített karácsonyfát küld Notóba. A levelek között van a kis fénykép: Cassone törődötten görnyed íróasztalánál és előtte ég a kis karácsonyfa. 1910 július 9-én Cassone nagy csokor „*árvalányhai*“-nak örül. Így írja olasz helyesírással a „haj“ szót. Nagyon örül a „*capelli dell'orfana*“ eddig ismeretlen, ékes, finom szálainak. Újra még egyszer Petőfire gondol. 1910 július 18-án Cassone reszkető kusza írással köszöni Margitnak a kis albumot, mely csupa, a *Szent Földön* termett virágot tartalmaz, a Megváltó virágait, melyek az ő nyomán serkedtek...

A levelezésnek vége. Cassone, ki e világban is álmodozott, 1910 július 31-én tért meg a másik álmvilágba. Mintha ő maga választotta volna halála napját, a napot, melyen Petőfi, a „legnagyobb ismeretlen katoná“ elesett...

Cassone és Margit levelezéséből sok mindent tudunk meg a János vitéz fordításának és olasz kiadásának körülményeiről. Hogy ez a csodálatosan hű és szép fordítás elkészült, első sorban Margit érdeme. Csak ő bírta rá a béna élet keresztje alatt megrokknó költőt, hogy megkezdett művét folytassa. „...Több év előtt elkezdtem fordítani (a János vitézt), de örökös kínjaim elvontak a munkától. Majd másba fogtam és szegény *vitézemet* elfelejtettem... Már lefordítottam az első 16 énekét és a XVII-iknél tartok... Mint látja, jó előre jutottam, de ritka napon foglalkozhatom pár órát e munkával és ezért nem is tudom, mikor fejezhetem be. Akar néhány szópéldát vagy szólás-módot, melyeken megakadok? Így például olvasom a XVII. énekben: „jaj, eszem a szívét...“ Fordíthatom-e így szószerint: „*mangio il cuore*...“ És Kertbeny mégis így fordította: „*ich ess' das Herz Euch*“. Majd kicsit odább: „szegény Jancsi bácsi...“ Mit is jelent ez a *bácsi* szó? A szótár csak annyit mond nekem: az öregebbik testvér = *frère ainé*... Bizonyára a fiatal leány ajkán, Jánoshoz intézve — kell hogy bensőséges, népies megszólítás legyen. Miféle megfelelő szót találhatnék az olaszban, ha nem az „*amico*“ szóval rokonértelműt? De ez még messze esik az eredetitől. Talán megállhatna a „*compare*“, mert a nép e néven szólítja az ismeretlen személyt is, hogyha barátságosan akar köszönni...“ (1907 jún. 23-i levél.)

A halálosan beteg költő, ki egyik orvosi kezelésből a másikba kerül, mégis hihetetlenül gyorsan dolgozik, mert Margit serkenti. 1907 július 8-i levelében, — tehát alig két héttel, hogy újra neki látott az elképesztően nehéz fordításnak, a legmagyarabb elbeszélő költemény átültetésének, már jelzi Margitnak, hogy egykettőre kész e munka. Köszöni távoli barátnőjének jótanácsait egyes népies fordulatok fordításánál és 1907 július 23-án, éppen egy hóval az újrakezdés után már ezt írja: „Most végre tudja, kinek köszönhetem a János vitéz fordítását! Önnek, egyedül Önnek. Említettem, jó ideje fogtam hozzá, de bizony abban hagytam. De Ön akarta olvasni. Újra hozzányultam. Azt hiszem, csakhamar megküldhetem.“ 1907 aug. 18-án kelt az alkotás befejezésének boldog üzenete, a levelezőlap e szavakkal: „Ma reggel befejeztem a János vitéz fordítását. Éppen délben írtam az utolsó négy verssort.“ 1907 aug. 22-én hosszú levélben

írja, hogy már másolja a János vitézt, — az első, gondosan írt példányt Margitnak. (Ez az a példány, melyet 1910 őszén Margit ajándékozott a Petőfi háznak, — a költő halála után.) Az olasz *Giovanni l'eroe* befejezése adja a bátorságot a szegény béna, siket, félvak embernek, hogy e levelében először tegezze Margitot. A levélben tisztesen hozzáteszi, hogy a nyílt kártyákon tovább használja a magázást. Hátha családtagok e tegezés révén belepillantathatók kettejük mélységes lelki viszonyába; vagy a levélhordó kézbesítés közben az utcán olvasgatná és megértené vagy meg nem értené e tegezést — és fejét rázná.

Mikor a leány nyáron valahova falura megy, Cassone képezelete Petőfi dala nyomán követi. Maga előtt látja a pusztát: „...de boldog volnék, hogyha ott a pusztán láthatnálak, ahogy éppen szedegeted az árvalányhaját.“ (1907 aug. 27-i levele.) Ugyanebben a levélben vallja: „Te adtad az erőt, az energiát erre a munkára (t. i. János vitéz lefordítására). Biztosíthatlak, hogy Rád gondoltam, ahány verssort, ahány szót leírtam. — Ha akkor ismertelek volna, mikor még képes voltam valamiért felhevülni, — talán magam is valami szépet alkottam volna...“ 1907 szept. 9-i levelében újból megerősíti: „Midőn már olvasod az én János vitézemet, jusson eszedbe, hogy minden verssor, minden egyes szó, minden rím, amit leírtam, *Neked* szól. Mert lelkem — mint mindenkor — feléd fordult.“

Cassone most sokat foglalkozik pompás műve sorsával. Boldog, hogy magyar földön jelenik meg könyve. A Franklin társulat adja ki, mert e kiadással akar hódolni Petőfi szellemének. Zambra, olasz lektor rendezi a kiadást. Mindent el is követ a költő érdekében, de azért egyik keserű csalódás a másik után éri az „*uomo crocefisso*“-t, a keresztre feszített embert, ahogy önmagát sokszor nevezi leveleiben.

Először is a költőnek könyvére valaki sokkal díszesebb köntöst ígért, mint amilyenben a kiadás megjelent. Olcsó külső, akár valami egyszerű tankönyvecske. Ígérték neki illusztrált kiadást. Nem tudjuk, ki vagy kik, de — mint írja — ő nem dolgozik haszonért, tiszteletdíjért, de szívesen áldozott volna sajátjából jó pár száz lírát, hogy csinosabb legyen János vitéz és Iluskája szegényes köntöse. Külön bosszúsága, hogy Budapesten előre ismertetések akarnak írni az ő személyéről. Gúnyolja e fölösleges beharangozást. Az illető cikkírónak megírja: „...nem akarom, hogy akkora zajt csapjanak az én szegény személyem-

mel. Én a legszerényebb ember vagyok és egyszerűen nem akarom, hogy a nyilvánosság piacára kiállítsanak mindenféle jelentéktelenséget. Képzeld, — Margitom, — mit akartak tőlem! Szüleim, fivéreim és nővéreim arcképeit... Szentatyám! Ha én e képmásokat megküldöm... és nővéreim megtudják... Ez lett volna hadd el hadd! Nem is tudom, hogyan bujhattam volna el..." (1908 jan. 7-i levele.)

1908 január 13-án szinte rezignáltan írja: „Nem akarok többet a János kinyomatásával foglalkozni. Zambra (a budapesti olasz lektor) tegyen mindent szabadon belátása szerint. Elismerem, hogy érdekemben a legjobban történt.“

Pedig csak a könyv megjelenésével kezdődik a túsúrások sora. 1908 április 8-i hosszú levelében bölcs kiegyensúlyozottságba burkolja mérhetlen keserűségét: „... emelkedjünk a világ kicsinyességei fölé, felejtjük el ezeket és ha lehetséges, bocsásuk meg..." E panaszos levelében Cassone nem mond neveket; — én is követem az ő akaratát, tehát minden nevet mellőzök. A burkolt kesergésből megértjük a sértéseket és a sérelmeket. A költő szerette volna János vitéz fordítását nyilvánosan is „Margitnak“ ajánlani. Ezt az ajánlást mellőzni kellett a kiadásnál, mert *valaki* ezt kívánta azzal, hogy az olvasóközönség ebből azt olvasta volna ki, hogy Margit... A költő még le sem akarja írni az ostoba szót: *amante*, vagyis mondjuk nyersen: szeretője a fordítónak. A költő följajdul: „Nagy Isten! hát nem gondol arra senki, hogy fejem ősz és nyomorúságos nyomorék vagyok — és *mi sohasem láttuk egymást!*“ Bántja, hogy Margitra az ő személye árnyékot vethetne. Nyomban hozzáteszi: „De ez nem *magyar* gyanúsítás, — nem Magyarország vétke, csak egyvalaki áskálódása.“

A költő másik panasza, hogy mikor ő nem kér tiszteletdíjat, mikor az erre vonatkozó szerződést kifejezetten visszautasítja, — mikor hangsúlyozza maga is, hogy az olasz fordításának kiadása áldozatos cselekmény: a Franklin társulat hódolata Petőfi szellemének — egyetlen kérelmét sem teljesítették. Száz példányt kért magának minden tiszteletdíj helyett — és nem kapta meg! Miért? Érthetetlen...

Azaz némi késedelemmel mégis megkapta a 100 darabot... De másodkézből azt is megtudja, hogy ezeket a példányokat Margit vette saját keservesen megszolgált keresményéből. Postára adatta egyik könyves bolttal, hogy a költő ne is

sejtse a küldemény mögött rejlő gyöngédséget és fölháborodást. E kedves, finom figyelmet nemcsak besúgják Pestről Notóba, hanem még hitvány ürmöt is öntenek a két nemes lélek örömébe. Pesten nyíltan híresztelik, Margit a költő hódolatát „*quattrinó*-kal“ azaz „garasokkal“ akarta kifizetni...

Ime, 35 év előtt sem találták fel az idealizmust és még kevésbé gyakorolták...

Mindezek csak csekélységek. A java még csak következik. 1908 április 26-i levelében Cassone végtelen szomorúan és elkeseredetten ír. Megküldték neki Elek Artur lekicsinylő, bántó ismertetését *Az Ujság* hasábjain. Ez olasz szakos „nyugatos“ bírálónak nem kell a művészi fordítás, mert János vitézt olaszra *próza* sorokban, *rimtelen versben* kellett volna átültetni, mert Itáliában csak ez az igazi fordítás... A bíráló kákán is csomót keres, hogy aláhúzhassa saját fontosságát szemben a Kisfaludy és a Petőfi társaság őszinte elismerésével. Cassone már a következő napon hosszú levelet ír (1908 ápr. 27.). Azon töri fejét, ki használta Elek Artur személyét álarcnak? E bírálatot nem tartja tárgyilagosságnak, hanem annyira rosszakaratúnak, hogy ez ismeretést valaki *iratta!* Eddig Petőfit prózában csak *Rina Larice* fordította. Ő ismeri ezt az írónőt. Még prózában sem tudott lelkiismeretes hűséggel fordítani. Csak nem Umberto Norsa Elek Artur sugalmazója? Cassone Norsát is jól ismeri — levelezésből. Norsa fordít „interlinearis“ rendszerrel Petőfi verseiből, sort sorra, szószerint. Talán még sem volt Norsa a felbujtó... Hiszen mikor sorok szerint átültette a „Felhőket“, tiszteletpéldányt küldött Cassone-nak és kísérő soraiban ezt írta: „Ha ismertem volna az ön (Cassone) fordítását, az enyémet nyilvánosságra sem hoztam volna...“

„Vagy ezek csak puszta szavak?“ — jajdul fel Cassone és visszatér a kínzó találgatáshoz. — „Prózára fordítani a költeményt — mint ezt Larice cselekedte, vagy sorok szerint át-palántálni a verseket, miként Norsa műveli, nem művészi feladat. Ez nem több, mint Genovában vagy Napoliban a kikötőbeli tolmácsoknak tudománya, akik minden idegenhez hozzászegődnek és szószerint tolmácsolnak minden szót, ami csak útközben esik...“

Majd meg *Sirolára* gyanakszik. Talán ez a fiumei poéta, ki Zambra lektor helyére vágyakozott Budapestre, lett volna Elek Artur sugalmazója? Lehet. Ez fordítja most a „Bolond

Istókot“ olaszra. Cassonenak is versenytársa és a versenytárs mégis csak — versenytárs... Rezigáltan fejezi be töprengését: „Kicsinyes és rosszmájú a világ. Az ember lázadozik. ... És a lázadás? Ki ellen? a végzet ellen? s ki van a sors mögött? Hát az ilyen lázongás éppen olyan hiába való, — mint az imádság...”

Igaz, közben osztályrésze egy-egy nagy öröm is, mely a maradandó alkotások nyomában virágzik. 1908 márc. 16-i levelében beszámol Margitnak nagy örömről: „Tegnap este (éppen március 15-én!) öröm ért. Nyolc óra tájban kaptam a Petőfi-Társaság táviratát, melyben közlik velem, hogy éppen Petőfi ünnepén, március 15-én kapták meg fordításom első példányát és ezt nekem ujjongó örömmel közlik. Én is táviratoztam és reményilem, sürgönyöm e pillanatban már Herczeg Ferenc kezei között van. Tehát fordításom megjelent — és Te erről mit sem tudtál? ...“

A távirat boldogítja. Hátha lehetne az ő olasz Petőfi fordításaiból valamit előadni? A dobogón. Hangversenyen. Ugyan-ebben a *márciusi*, — hangulatában is márciusi levelében írja: „Egyik lapomon kérdeztelek, hogy Te, aki kitűnő zongoraművész vagy, nem foglalkozol-e énekkel? Ime ennek az *indiskkrét* kérésemnek oka: Zambra egyízben megkérdezett, nem volna-e lehetséges az eredeti magyar dallamra énekelni egyik-másik Petőfi-vers fordítását. Azt válaszoltam, ezt lehetetlennek tartom. Még akkor is, hogyha a fordítás versmértéke az eredetiével azonos volna. Viszont megtudtam, hogy báró Pierantonio Tosca mester, néhány melodrájának zeneszerzője, akihez némi barátság is fűz, néhány fordításomat a „Cipruslombokból“ megzenésítette. Kérdést intéztem hozzá és ő mindent tüstént sajátkezűleg lemásolt. A hangjegymásolatokat hozzám juttatta. Zambra mielőbb látni szeretné e dalok jegyeit, hogy Budapesten előadathassa Delladonna Eugenia úrhölgygel, kinek arcképét operai jelmezben nekem már meg is küldötte“.

1908 április 23-i levelében közli Margittal, melyek az ő megzenésített fordításai: 1. Zárjátok be már azt a koporsót... 2. Jaj de bús ez a harangszó... 3. Ha életében... 4. Amott fölnt egy csillag ragyog... 5. Független már a lant... 6. A hó a holt föld téli szemfedője...

Csodálatos, Petőfi fiatal fájdalmának jajszava olasz poéta és olasz zeneszerző hangján nagy tetszést arat a palermói

„Conservatorio Bellini“ művészei között. A konzervatórium igazgatója kiválónak mondja a zenét is.

Míg fordításainak Magyarországi sorsával foglalkozik, józanul és bölcsen mérlegeli a *Giovanni l'Eroe* olaszországi útait. 1908 márius 29-én ezeket írja: „...Minél jobban érzem, hogy rám nehezedik a mélabú, minél többet gondolok életem gyarlóságára és minél inkább vágyakozom a VÉG után, annál melegbben szállnak feléd gondolataim. Ilyenkor hívlak, — feléd kiáltok — és úgy érzem meghallgattál. Eljössz hozzám. Ide telepszel oldalamhoz — és mennyi mindent mondhatok el neked! ... Akarod-e tudni, mi az oka ennek a melankóliának, mely engemet szorongat, — melyről már levelem elején beszéltem? Az a fogadtatás, melyet János vitézemnek itt Itáliában várok... E fogadtatás egészen más lesz, mint a minőben Magyarországon részesedett. Itt közömbösen fogják fogadni. Ezt meg kellett neked mondanom, mert nem fogják megérteni és olybá veszik, mint akármiféle mesét.“

„Lásd, egyik barátom, akinek Zambra küldött példányt, már is azt írja nekem, hogy fordításomban *túlságos a könnyedség (troppa facilità)*. Ezt oly formában írja nekem, mintha tudtomra akarná adni, hogy ez — hiba! Pedig az én saját ítéletem szerint talán ez éppen munkám legfőbb értéke. Oh, ha sejtené, mibe került nekem ez a könnyedség! Hány ilyféle bírálatot kell majd itthon Itáliában eltűrnöm, hol félkezem ujjain megszámlolhatom azokat, akik fordításom eredetijét ismerik...“

János vitéz nemcsak a franciák harcaiban a törökök ellen győzedelmes, — nemcsak a francia királyleány és szépséges tündérek szívét hódítja meg, hanem parádés olasz köntösében Itáliában is győzedelmeskedik. A költő boldogan számol be Margitnak, mily igazságtalan volt gyanuja a többi olasz fordítóval szemben. 1908 május 6-i levelében idézi Zambra sorait, melyek szerint a fiumei középiskolai tanárok, kik egyaránt beszéltek a magyart és az olaszt, valamennyien „*soddisfattissimi, commossi e grati*“ — igen elégedettek, meghatottak és hálásak.

Sirola lelkesedő levelet ír Cassonenak és boldogan ajánlkozik, az olasz *Giovanni l'Eroe* ismertetésére olasz lapokban.

1908 május 8-án Cassone meghatva említi Rina Larice sorait, aki azt írta neki: „...e fordítás egyenesen csodálatos és e mellett lelkiismeretesen hű, ami viszont igen türelmes munkának gyümölcse lehet csupán. Szinte ihletett eredeti műnek

látszik. Szerény erőmhez képest teljes hévvel látok ismertetéséhez...“ Cassone örömeiben 25 rózsaszálat helyez Margit arc-képe elé...

1908 május 14-én megérkezik Notóba Umberto Norsa levele, mely különösen hízog. E levélből világos, hogy Norsát bosszantja leginkább, hogy Elek Artur csipkedő cikkében éppen Norsát használta takaró paizsna.

Itáliában is ünnepezték Cassonet. Így G. Baviera „*Le poesie di Petöfi e l'opera di Cassone*“ című cikkében. Rina Larice „*L'eroe Giovanni*“ címmel a Giornale di Udine 1908 május 14-i számában ír lelkes cikket. A római „*Il popolo Romano*“ 1908 május 11-i számában Angelo de Gubernatis méltatja nagy elismeréssel, — az a De Gubernatis, nagy író és tudós, aki 1885-ben magyar földön járt és *La Hongrie politique et sociale* címen nagy munkát írt, melyet a magyar nemzet a tudományos akadémia és a Kisfaludy-Társaság kültagságával hálált meg. De Gubernatis örömmel jósolja: „...ez a fordítás új gyúruje a rokonszenvnek, mely összefogja a magyar nemzetet és az olaszt...“

Íme, — így tartotta az örökké élő Petöfi életben a halálos beteg olasz költöt és így tette őt halva — halhatatlanná Itáliában és nekünk — magyaroknak...

Petöfi szelleme valósággal elbúvölte Cassonet. A szerencsétlen ember a magyar költő csodás tüzétől melegedik négy évtizedes nyomorúságában. Petöfi gondolatai mámorossá teszik lelkét, bár sohasem hallhatta a magyar szó csengését, hiszen teljesen siket és nyelvünk neki néma, hiába tanulta meg tökéletesen vizuális módszerekkel. Az egész Petöfit magyarul emlékezetből tudja, mert olasz szövegű leveleiben mindig pontosan és találon idézi *magyarul*. Álljanak itt az idézetek leveleiből.

Azt mondhatjuk, Petöfi szelleme tartja életben kétségbeesése és kinszenvedése között. 1909 ápr. 26-i levelében önmaga tanusítja: „Szakadatlanul Petöfire kell gondolnom — és az ő költészetére. Ez a gondolat, meg az a törekvés, hogy valamennyi költeményét megismertethessem Itáliában, szinte elfeledtették velem önmagamat és legalább lehetségessé tették, hogy rezignáltan viselhessem fájdalmaimat...“ Íme, a magyar költészet csodabálzsam lett a távoli Siciliában és Petöfi, az élő, örökké élő magyar lírikus, igazi jóltevője a másik nemzet beteg költőjének...

Olasz leveleiben hemzsegnék a magyar szavú Petőfi-idézetek.

1910 február 10-i levelében kesereg, hogy ő az életben semmit sem adhatott Margitnak. Az élet ünnepeinek szépségeiből, a boldogságból egyetlen porszemnyit sem. Legalább nevét adhatta volna! A levélnek belső címet ír, kesernyés ingerkedéssel: *Margherita Cassone*... Fájdalom, a középkorban fordult elő, hogy a pápa megengedte uralkodóknak a házasságkötést a távolból. Ma még nem tartunk az ily lehetőségnél. A párból az egyik Budapesten él, — a másik Sziciliában... Pedig — idézi Petőfi Apostolának szavait: „*Együtt maradtak, mint férj és feleség, — Nem pap kötötte őket össze, — Hanem Isten és a szerelem.*“ Mit szólnának az emberek: *direbbero pazzi me e te.* „Örültnek mondanának engem és téged is...”

Mikor öröm éri Cassonet, akkor is Petőfi szavaival szól. 1910 június 20-i levelében — egy hóval halála előtt — közli: „...tegnap valami kis elégtétel ért, szerény öröm, de én közlöm veled. Eszembe jutnak Petőfi sorai: „*Enyém legyen fájdalomad fele, — S a tiéd legyen minden örömem.*...“ Az én szülővárosom tanácsának határozatából megfestették életnagyságú arcképemet és pompás rámában a városi könyvtár képtárában helyezték el. Ki tudja, — ha már én nem leszek és te talán útközben erre vetődnél, megnézni az én szűkebb hazámat és letenni síromra egy szál virágot, csak egy szálát, mely nekem ott is legkedvesebb lesz... És látni fogod képem mását azok között, akiket itt valaha — megbecsültek...”

A legtöbb öröm Cassonet mégis csak Magyarország felől éri. 1908 december 18-i levelében még Oxfordba is megírja Margitnak, hogy Ferenczi Zoltán kedvesen köszöni neki a néhány Petőfi-költemény olasz fordítását, „melyek a kiadmány ékességei lesznek...” 1909 május 31-én meg Párisba értesíti Margitot, hogy megkapta a Petőfi-almanachot. Örül, hogy megtalálta e kiadmányban fordításait. A szép könyvet szeretné megköszönni, csak-hogy küldőként nem Ferenczi Zoltán szerepel, hanem Apponyi Albertné grófné, mint a „Petőfi-ház hölgybizottság” elnöke. Mikor Ferenczi kér verseket tőle, az egyik fordítást lemásolja és beleszúsztatja Margithoz írt levelébe (1908 dec. 18), mert tudja, hogy tetszeni fog neki. Ez a „Szülőföldemen” című vers, melynek bájos refrainje a „Cserebogár, sárga cserebogár...” Az olasz cím: *Nella mia terra natale.* Meg nem állhatom, hogy ide ne

írjam e pompásan csengő fordításnak első és befejező versszakát:

*Io qui son nato, qui vicino, sulla
Bassa pianura de la Cumania,
E questa è la città dov' ebbi culla,
V'echeggiò il canto de la balia mia . . .
E quantunque ormai fioco, te l'odo ancor:
„O scarafaggio, o scarafaggio d'or . . .“*

*Ma si fa sera; già la squilla suona,
E stanco il cavalier, stanca la canna,
Torniamo a casa. Mi piglia la buona
Mia balia in grembo e fa la ninna — nanna;
Ed io, tra veglia e sonno, ascolto ancor:
„O scarafaggio, o scarafaggio d'or . . .“*

Petőfi valósággal lebilincselte az olasz költő lelkét.

A boldogság, hogy Margit sorait olvashatja, újra meg újra a magyar költő verseihez ragadja gondolatait. „Mikor olvasom leveledet . . . Petőfi *Pacsirta* szól című versének sorai jutnak eszembe: *mikéntha bérci hűs patak füröszt — égő sebet hullámival . . .*“ (1909 január 27.)

1907 március 15-i levelét így keltezi: „*Idibus martii*“. Március Idusán. „Úgy rémlik, nyílik szobám ajtaja. Ah, igen, — jöjjön, jöjjön és üljön ide, az én karosszékeim mellé. Isten hozta! Áldja meg az Isten! Ünnepeljük együtt ezt a szépséges napot, mely szép hazájának, e haza géniuszának emlékünnepe. Kiáltsuk együtt: éljen! — És engedje meg, hogy karjára támaszkodjam. Menjünk a szomszéd szobába. Ott áll öcsém zongorája. Üljön csak a billentyűk elé. Játssza csak — rajta! — azt a darabot . . . De szép (t. i. a magyar muzsika) — szépséges szép . . . Istenem, a valóságban én semmit sem hallanék . . .“ E szinte telepátikusan ünnepelt március 15-e több, mint a valóság: a költő *így* képzeletében mindent hall. A valóság süketsége miatt csak néma játék volna.

1909 jún. 20-án közli Cassone Margittal, hogy levelet kapott Hendel Ödöntől, aki arra kéri, hogy gyűjtse részére össze az összes Petőfi-fordításokat Itáliában, mert erről a tárgyról tanulmányt szándékozik írni. Cassone erre nem vállalkozik, mert egészsége nem engedi a szorgos munkát, de Margitot biztatja,

hogy kezdeményezze e munkát ő, mert neki minden adatot, minden fordítást megszerez. De szép volna e munka: *Petőfi in Italia*. Ugyanezzel a gondolattal foglalkozik később is. 1909 július 18-i levelében erőlteti Margitot, hogy legalább írja meg németül valamelyik bécsi lapnak az olasz Petőfi-fordításokról szóló tanulmányt. Azután fordítsa le maga olaszra. Ő, Cassone átnézi, átjavítja és Itáliában megjelenteti. Fájdalom, Margit rendkívüli műveltsége mellett is tehetetlen, — valami csökkent-értékűségi komplexum megbénítja elhatározásait.

Cassone 1909 június 27-i írásából megtudjuk, hogy tulajdonképpen Petőfi költészete tartotta életben: „...Június 24-én volt szomorú évfordulója annak a napnak, mikor engem a nap-szúrás leterített. Íme, ennek is már 42 éve... Azt gondolod, gyáva lehettem, hogy alávettem magamat ennyi kínszenvedésnek anélkül, hogy megkíséreljem, hogy egy rövid pillanat alatt távozzam e nyomorúságból. Tévedsz, ha ezt gondolod. Ki mondhatná meg, hogy hányszor járt fejemben ez a kísértés! Hány-szor töprengtem, hogy ezt megtegyem! Mindig győztem, sőt még ma is győzök. Első sorban mindig talpra állított és önuralmamhoz segített a szándék, hogy életemben még valami szép munkát végezhsek. Legtöbbet meg annak a szenvedélynek köszönhetek, melyet Petőfi ihletett a lelkembe...”

Petőfi személye és költészete mindvégig érinthetetlen szentség Cassone szemében. Megköveteli, hogy ehhez a költészethez csak áhítattal közeledhessék fordító, olvasó, festőművész, mindenki. Mikor megkapja Petőfi illusztrált kiadását, melyről Zambra azt írta neki, hogy a könyv közös ajándéka kettejüknek, t. i. Margitnak és Zambrának, Cassone 1907 november 24-i levelében bírálja a képanyagot: „Nagyon szép kiadás, de nem valamennyi kép tetszik nekem. Szerettem volna a képekben több eszményítést (*d'idealità*) és — hogy is mondjam, — kevesebb *materializmust*. Például a János vitéz utolsó képe, melyen Iluska egészen pőrén ül a huszár térdén, egyesén a *Decameroneba* való (t. i. Bocaccio *Decamerone*-jába!)... Csak volnának jó szemeim és engedelmes kezem, mint egykoron, — egész új felfogással illusztrálnám János személyét. Mert van-e eszményibb tárgy, mint Iluska és Jancsi a Tündérországbán?...”

Egész életének nagy terve, hogy teljes Petőfi-kiadást rendezhessen sajtó alá olasz nyelven. „Valamint elég jól érzem magamat — írja 1908 február 14-én Margitnak —, újra hozzá-

látok Petőfi lírai költeményeinek végérvényes szövegezésű másolásához, mert tervem, megkezdeni a nyomtatást a közelgő tavasz vége előtt. Itt akarom kinyomatni, saját szemem előtt, azzal az egyedüli céllal, hogy a munka ne maradjon kiadatlan. Tudom, hogy ez Isten háta mögötti kuckóból nem biztosíthatom könyvemnek a nyilvánosságot, melyet szeretnék, de egyrészt nem akarnám alávetni magamat kiadók szeszélyének, másrészt nem is akarok terhére lenni senkinek...“ E boldogító terv álmá maradt. A hú Margit 1941-ben megnyitott végrendeletében ugyan-e gondolatot szeretné megvalósítani: „*A Reale Accademia d'Italia* talán érdemesnek fogja tartani Cassone fordításait egy-egy kötetben kiadni. Fordításai szintén könyveim között találhatóak...“

Ebben az 1939 július 24-én kell végrendeletben is megható hűség, — a sírontúli igaz ragaszkodás és a régi rajongás nyilvánul meg. Mi, magyarok, nagy örömmel köszöntönők a régen porladó olasz költő és nemeslelkű eszménye ábrándjának megvalósulását. Petőfit sokan fordították olaszra (*Umberto Norsa, Silvino Gigante, Antonio de Marassovich* — nem is szólva szórványos fordításokról —), de ezek a fordítások mind rímtelen, sorszerinti átültetések. Már pedig Petőfi minden szava dal és ritmus. Ezért talán ma is Cassone rímes, dallamos fordításai csengenek legjobban a *magyar fülnek*. Nem tévesztettem el a jelzőt, — szándékosan írtam a „magyar“ szót és nem az „olasz“-t. Az a magyar, aki érti a dél „selyemre írt nyelvét“ (ahogy Byron mondotta), — Cassone fordításában valósággal *magyarul érzi Petőfit*.

Bár valósulna meg a halott költő álma. Az olasz Petőfi újra csak melegebbé tenné az ezeréves barátságot és közelebb hozná egymáshoz a költészetért és szabadságért rajongó két nemzetet...

MARGIT EGYÉNISÉGE.

Hogy Margitnak ki volt Cassone, azt megtudjuk Margit két leveléből, mely ránkmaradt. Nem szándékosan megőrzött levelek ezek. Még megőrzésük módja is bizonyítja Margit nemeslelkűségét, szerénységét, finomságát. E levelek annyira megtetszettek a költőnek, hogy e német nyelven írt írásokat lefordította olasz ritmusos versbe és visszaküldte ezekkel az eredetiekkel együtt kedves levélírójának, hogy az maga ellenőrizhesse e fordítást. Így maradtak meg akaratlanul Cassone levelének borítékában. Az egyik levélből pár sornyi rész:

„Köszönet Néked és hála, ki oly ellenállhatatlanul vonzod magadhoz lelkemet, Te hihetlent műveltél! Befejeztem a könyvet (nem tudjuk, minő könyv volt, — Cassone küldötte neki) — és csodálatos ünnepi hangulat szállt reám. Lelkembe visszatért a béke. Ha most már vértezett vagyok a vihar veszélyei ellen, melyek szívemben tomboltak, — ha soha többé nem vetődöm e veszélyek varázskörébe, ezt egyedül Neked köszönhetem...“
(1908 február 25.)

Csodás rajongással telt Margit másik levele, melyet ismerünk. E levél 1908 március 15-én, e „tavaszi éjjelen“ kelt. A napon, mely Petőfi-lelkesezése révén Cassonenak is örök ünnepe lett. Íme a szinte misztikus hang: „Kedd. Éjféltkor. Hallgató némaságban, hallgatódzó csöndben, mely körülölel, hozzád küldöm gondolataimat. Ablakomon bekandikál a félhold és én megkérdelem: alszol-e vagy virrasztasz, hogy rám gondolsz? Szürke felleg gombolyodik mellette és lusta kényelemmel emelkedik fel hozzá... És most elröppennek gondolataim. Megtalálják az utat fölfelé és kényelmesen rátelepszenek a felhőre. A felhő szellők szárnyán ringatózva, délnek vitorlázik. Gondolataim keresztül-ússzák a levegőt, hegyek, völgyek, erdők és dombok, városok és országok fölött, míg odatalálnak, ahová őket küldtem. Odatalálnak a csöndes városkába, annak is egy kis utcájába. Megállanak a hajlék előtt. Nem zajonganak, hiszen olyan csöndes, — csodálatosan csöndes minden... Halkan leszállanak az ablakpárkányra és bepillantanak: ott bent nyugszik szeliden a kék párnán (Margit azért ismeri e fejpárna színét, mert ő hímezte és küldte Cassonenak) — a *KÖLTŐ*. Szemét lehúnyta, — ajkai boldogan mosolyognak. Álmodik. Álmodik az ifjúságról, — a szerelemről, a *gyöngyről*, melyet kiválasztott magának. (Cassone hívja Margitot „*mia perla*“ megszólítással.) ...Álmok, maradjatok vele hűségesen... Gondolataim, ne zavarjátok, — hagyjátok tovább szenderegni! Zümmögjetek neki dajkadalt, hogy föl ne ébredjen és ne érezze újra, hogyan megcsalt mindkettőnket az a derengő mese a boldogságról... Jó éjtszakát!“

Legszébb és legmélyebb Margit néhány sora, melyet Cassone önmaga olaszul idéz 1910 január 5-i levelében: „A te lelked nekem szépséges könyv, melyet mindannyiszor fölcsapatok, mikor elnehezedik a szívem. Igen, az a könyv, mely nekem megadja mindazt, amit remélhetek: a megnyugvást, a bátorságot, a vigasztalást és mindenek fölött a hősiek példát...“

Csak hozzáfűzhetjük: boldog az, aki szép, nemes lélekben olvashat, akkor is, mikor ez a *legérdekesebb olvasmány* a messze-
ségben kallódik, szinte túl hetedhét országon...

Ez a Margit mindenképen méltó volt a költő rajongására. A leány lelkére is — szinte végzetesen lebilincselő hatással volt ez az „írott szerelem“. Kezdetben talán az érdekesség vonzotta: levelezni azzal, aki megértette Petőfi génuszát és bár sohasem hallott egyetlenegy magyar szót, Petőfi nyelvének egész gazdagságát vizuálisan megtartotta félvak szemeiben és lázas képzeletében, — levelezni azzal, aki a magyar róna akácfáit át tudta ültetni pálmának az Etna mögé. Mikor a levelekből közelebbit hallott az egykori Garibaldista negyven esztendő s bénaságáról és testi mártiromságáról, talán még csak az irgalom vezette tollát. A levélkötegek gyarapodásával lekötötte a hódolat és meghatotta, hogy ez az öregedő ember, kinek minden szava jóság, bölcsesség, tudás és a kínok között meg nem tört fiatalság, iránta csupa hála és épúgy foglalkozik az ő sorsával és gondjával, mint ő, ki puha asszonyi szó szelid simogatásával, ritka intelligenciával és óriás műveltséggel vigasztalni akart. Így lett Margit örökre rabja a szerencsétlen olasz költőnek.

Leírhatatlan gyöngédségét Cassone leveleiből ismerjük. Hisz Margit írásából csak az imént idézett három példa maradt ránk. É finom gyöngédséget nemcsak a leírt sorok mondták el a hírt váró költőnek, hanem a leány igazán kedves figyelmei. A jeles napok mindig meghozzák Notóba Margit kis ajándékát. Kezdetben csak kis párna érkezik, — igazi női ajándék. Kézimunka. Később már minden ilyen megemlékezés mélyebb szimbólum.

Egyik első könyvajándék *Reviczky* költeménykötete. Cassone 1907 január 3-án köszöni meg képeslapon, mely a gyönyörű festményt ábrázolja: Francesca da Riminit éppen megcsókolja Paolo. A kép alatt az *Inferno* V. énekéből Dante legismertebb sorai: ... *Galeotto fù il libro, e chi lo scrisse — Quel giorno più non vi leggemmo avante* ... (Galeotto volt a könyv és aki írta — s e napon többé nem olvastunk tovább...) Cassone már első lapozásra megállapítja: *vero alto poeta*. (Igazi nagy költő.) Ez a figyelem még talán csak a nagy fordítónak szól. Margit szeretné, ha Cassone megpróbálkoznék és bemutatná *Reviczkyt* is Itáliának.

A költő 1907 február 18-i leveléből tudjuk, hogy a leány megküldte Hauptmann „*Die versunkene Glocke*“ című drámáját. Cassone hálálkodik és figyelmesen olvas: „A lapok szélén itt-ott jeleket vettem észre. Ezek a jelek figyelmeztettek arra, hogy milyen éleselméjű, de arra is, hogy — fájdalom — gyöngéd és túlérzékeny szívét valami bánat marja... És én magam elé mormolom Goethe sorait:

... *Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,
Und was verschwand, wird mir zur Wirklichkeit.*“

1908 decemberében Margit érdeklődhetett, hogy mivel szerezhetne pár percnyi örömet Cassonenak karácsony napján? A leány Oxfordban készül angol irodalmi és nyelvészeti vizsgáira. A költő csak ezt feleli: „abban a széles Angliában nincs értékesebb kincs, mint a te vonzalmad egy szava“. Ezért nem kér mást magának, mint a szokott *cordiali parole* ismétlését, a szivélyes szavakat: „Melankóliám tüstént elillan. Úgy érzem, fölkelt a nap... Ez maga a föltámadás... Nem tudom megmondani neked, mennyire szeretlek, hogy egyedül csak érted élek. Hogy jobban szeretlek szemem világánál. Hogy téged boldognak tudjalak, odaadnám nemcsak haszontalan életem nyomorúságát, hanem, ha volna, — ha még megvolna, érted adnám a fiatalság virágát, — mindazt a reményt is, mely akkor még nyílt előttem.“ (1908 dec. 7-i levél.)

1908 január 22-i levelében Cassone hálásan köszöni Margitnak a „magyar Petrarcat“.

1909 február 27-i levelében Cassone hálálkodik azért az örökzöld levélért, melyet Margit küld neki Heine sírjáról. A leány, hogy a Sorbonne egyetemén francia nyelvet és irodalmat tanul, e zöld levéllel küldi a halott költő köszöntését a déli ég alá a másik poétának, aki 1871-ben fordította az *Intermezzo lirico*t (*Buch der Lieder*) és 1877-ben a *Romanzerot*. Köszöneteihez hozzáfűzi: „— Heine sírjáról... kit annyira csodáltam és szerettem és szeretek ma is, a jó, a gonosz (*cattivo* = a rossz, a gonosz) Heinet. Igen, én a gonosz jelzöt is hozzáadom, — és te nem fogsz nekem ellentmondani, — mert az ő igazságtalan költeményei közül arra kell gondolnom, amelyikben rosszmájúan megcsipkedi a szegény Matildot, ki paralizisa hosszú évein át odaadással ápolta, — vagy például a ‚*Gedächtnisfeier*‘ című köl-

teményére gondolok... Nem bírom megbocsátani maró iróniáját... És ő mégis a szerelemnek és fájdalomnak költője volt. Annyira bánatos és szenvedélyes, hogy még halála után is megrezdítette egyik legnemesebb női lélek húrjait, — a szegény meggyilkolt királyné szívét...“

Margit 1908 nyarán Angolországba készül. Távozása előtt sajtószerű emlékekkel lepi meg Cassonet. Megönteti saját kezét Cassone íróasztalára. Margit 1908 május 14-i levele így szól: „Már bizonyára fölbontottad a ládikát és talán meg is csókoltad azt a hideg, élettelen kezet, mely ezentúl íróasztalodon fog feküdni. Ez a kéz ugyan hideg és merev, de mégis hű mása az én kezemnek. Tekints e kézre, mint hű öntvényezésére a másik kéznek, mely talán Neked a gyönyörűségek kincseit gyűjthette volna... Ez a kéz, mely homlokodról elsimította volna a mély ráncokat, a fájdalom barázdáit, — ez az a kéz, mely Neked naponta a leggyöngédebb szavakat írta, — mely türelmetlenül, reszketve bontotta ki a Te leveleidet...“ Így adta Margit kezét a költőnek, kinek e kezet az oltár előtt nem nyujthatta.

Cassone 1908 május 21-én boldogan köszöni e bronz-kezet és a kísérő szép sorokat. Azt feleli, hogy minden gondolatot Margit az ő lelkéből vett... Csodás az aszonyi szív, mely mindent kitalál...

Margit ötletessége nem ismer határt. Pár napja van még, hogy elutazzék az oxfordi szemeszterre. Tudja, hogy Cassone fiatal, boldog, egészséges korában a tengerparti olajfák alatt szokott ábrándozni és írni. Pesten olajfa-illatot szerez és azzal itatja át sorait... Cassone lelkendezve írja 1908 június 6-i levelében: „Majd azon a napon (t. i. a leány elutazásának napján, mikor reggeli vonattal elhagyja Budapesetet — vagy egy hosszú esztendőre) lelkem már hajnal előtt elszáll szobád kis kápolnájába, homlokodra csókol és kíván Neked... Te tudod, jól tudod, lelkem, mit kíván! Tegnap este azurkék levélkéddel szobámat megtöltötte illattal, — hogy illatpárák felhőiben alhattam és emlékezetembe visszavarázsolhattam bűvös tünemények egész világát. Mikor ifjú voltam, az én szülőföldem kertjeit teleültették olajfákkal (*ulivi speciosi*) — és nyári estén holdvilágnál, a tengerre merengve, árnyékukban szoktam üldögelni és merengeni... De a Te olajfaágacsok emlékezetemben visszaverte valami szépséges költemény vetületét is, — az ÉNEKEK ÉNEKE poézisét: quasi

cedrus exaltata sum in Libano, et quasi cypressus in monte Sion, et quasi palma exaltata sum in Cades, et quasi plantatio rosae in Jericho, quasi *oliva speciosa* in campis, et quasi platanus exaltata sum iuxta agrium in plateis, Sicut cinnamonum et balsamum aromatisans odorem dedi, quasi myrrha electa dedi suavitatem odoris . . .“

E levelet pár nap múlva távirat követte. Margit akkor kapta, mikor indult az állomásra — idegenbe. E távirat egypár magyar szó volt Szicilia messze sarkából: *Isten áldjon, Margit! Szerencsés utat. Beppo.* Magyarul mégis csak közvetlenebb volt a búcsúüdvözet.

— Margit utolsó ajándékát is végtelen szeretettel és holtig tartó bánattal küldte a távoli Notoba: 1910 augusztus egyik napján a koszorút magyar virágokból *Dottore Luigi Cassone*, a halott költő derék unokaöccsé tette a behantolt sírra.

Mikor szépen számozásuk szerint újra halomba rakogatom, hogy útnak indítsuk e leveleket — két ember történetét, — úgy, ahogy Margit végrendeletében szánta, Itáliába, — tömören végigperreg előttem a két nemes lélek hányódása, csodás lelki találkozása. Megértem ezt a szép mesét. Előttem fekszik a költő két arcképe. Az egyik a merengő, nagyszemű ifjú, aki meg akart halni az olasz szabadságért, a másik képmás a kiforrott szép sziciliai, fekete körszakállával, akinek arca nemes álarcként titkolja az évtizedekre keseredő kálváriát. Ez az ember nem tud meghalni, bármennyire akar. Ég benne a lélek, a költészet szépsége. Úgy érzem, ez a fiatal ember írhatta e leveleket, ahhoz a bájos arcú, okos homlokú fiatal magyar nőhöz . . . Megértették egymást. Én megértem őket.

De tökéletesen fordította volna Cassone Arany János versét, ha ismerte volna, — hiszen ő maga is e vers parancsát követte:

*Ha levetve gyarló testet,
Úgy, mint ideállá fested,
Lengne hozzád tiszta szárnyán
Ez a szellem: elbocsátnám.
Igy, ne óhajtsd látni szembe:
Ember ő is, törpe, gyenge;
S tán becsét is, ha csalódnál,
Alább tennéd — a valónál.*

(Arany János: Emlékül — Ismerni akarónak, 1864)

ÚJ IDŐK

Szerkeszti
HERCZEG FERENC

A magyar családok képes
irodalmi hetilapja.

Kiadóhivatal: Budapest, VI., Andrásy-út 16.